

Det som betyr noe

Kan samtaler om følelser gjøre oss mer moralske?

Linda H. Haugland

Masteroppgave i filosofi

Veileder: Arne Johan Vetlesen

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

Våren 2009

"There can be no knowledge without emotion. We may be aware of a truth, yet until we have felt its force, it is not ours. To the cognition of the brain must be added the experience of the soul." Arnold Bennett, forfatter, 1867-1931. Internett, etikkportalen, oktober 2007.

Sammendrag

Oppgaven stilte i utgangspunktet spørsmål om vi blir mer moralske ved å snakke om følelser og i så fall hvorfor vi ikke snakker mer om følelser.

Følelsene marker det som betyr noe. Ved å navnsette den delen av følelsen som reagerer, blir vi mer bevisst hva som betyr noe for oss. I følge Charles Taylors teori om moral søker vi å velge riktig fordi vi ønsker å kunne oppfatte oss selv som gode. Moralen ligger i individets vurderinger og valg av riktige handlinger og verdier. Slik kan følelsene brukes til å navigere frem moralske valg.

Det er gjennom språket vi uttrykker hva som er viktig og tilegner oss nye verdier. Artikulering av følelser skaper også nye følelser. Videre spiller språket en avgjørende rolle i å skape relasjoner og mulig felles forståelse. Følelsene og moralen er språkavhengige. Individenes moralske vurderinger utvikles med utgangspunkt i de sosiale verdiene som ligger i samfunnet og i språket, og i et rammeverk som sikrer hensynet til relasjonene rundt.

Ludwig Wittgenstein viser hvordan vi blir lurt av språket fordi vi henger igjen i en gal forståelse av hvordan språket fungerer. Vi misforstår uttrykk, overser forenklinger og generaliseringer. Vi blir vi lurt til å tro at ting som er konstruert ikke er konstruert. Eksempler på språkforvirring er: 1) Følelser og fornuft oppleves som to adskilte fenomener. 2) Skillet mellom det private og det personlige er en illusjon som gjør det pinlig å dele personlige erfaringer. Dette er en av grunnene til hvorfor vi ikke snakker mer om følelser. 3) Kjønn er en konstruksjon hvis betydning vi er forhindret fra å avsløre. 4) Vi oppfatter at det fysiske og det psykiske ved et menneske er to forskjellige fenomener.

Resultatet er at gjennom å delta i samtaler om følelser, kan vi utvide ordforrådet for det som betyr noe og bli mer moralske. Vi kan også kartlegge hvordan språket fungerer, ved å studere dets anvendelser.

Title of Master Thesis: Things that matters. Can talking about feelings make us more moral?

Summary

Feelings involve judgments about what matters to us. We become aware and attentive of what matters, when we put into words why we react in different situations. The articulation constitutes emotions.

According to Charles Taylor's theory, we seek to live morally because we want to see ourselves as being "good". Morality is achieved through the individual evaluation of different principles and choices of action. The moral choices are valuable, distinct decisions based on consideration of others and what the individual finds worth while. The choices of the individual become a framework of values and principles. Within this framework the individual can develop and articulate his or hers moral identity further. Emotions can therefore, act as a personal compass when making the right decisions to live morally.

It is through language that we express what is important, and obtain and develop new values. Articulating feelings can create new feelings. Language plays an important role creating relationships, common space and possible mutual understanding. Therefore, both feelings and morality is created within the language. The individual's moral evaluation develops in the contexts of social values, language itself and the framework which secures considerations for others.

The answer to the question: "Can talking about feelings make us more moral?" is therefore: Yes. The assignment argues that Taylors theory is not only an individual based moral theory. It relies also heavily on the values and principles of the society secured through language itself and the considerations of others built into the framework.

Ludwig Wittgenstein has showed how we are fooled by language because we misunderstand how it works. We think language is somewhat related to the world around us, and that expressions have meanings according to this relation. However, Wittgenstein has pointed out that expressions take their meaning from their usage. Furthermore, mastering a language is like partaking in a language game, where the rules are too complicated and not consistent enough to formulate. As a consequence we misunderstand expressions, we overlook simplifications and generalisations. We are also fooled into believing that things are natural, when they are not.

Examples of this language confusion are: 1) Sense and sensibility is thought of as being two separate phenomena. This prevents us from understanding how important sensibility is for example when thinking and making decisions. 2) The believed difference between what is private and what is personal is an illusion making us believe that it is embarrassing to talk about feelings. 3) We don't realise that the meaning we attach to gender are not permanent but socioculturally determined and out of proportion compared to its biological role. This illusion constrains our lives and behaviour. 4) We believe that a person can be divided into a physical and a psychological part. The language maintains the illusion and prevents us from unmasking the damage it causes to people and to the organisation of society.

The assignment concludes that trough talking about our feelings, we can develop our vocabulary of what matters to us, and thereby become more moral. We are also able to learn more about how the language works by studying the numerous usages of each expression.

Takksigelser

Det har vært flott å kunne la tankene løpe ut i en sammenhengende form, og det føles privilegert å arbeide med akkurat det som interesserer meg.

Takk til

- Mor og Far for fundamentet og viljen til å gjøre språket til mitt eget,
- søster, venner for tilhørighet, tålmodighet og støtte,
- mine estetiske omgivelser og støttende naboskap,

og min venninne Hanne Jacobsen som i årevis har gitt inspirasjon til nye tankeretninger og spesielt på fjellturer stilt spørsmålet: Hvor kommer tanken fra?

Takk til veileder Arne Johan Vetlesen, min mor Reidun Hovind Haugland, Tore Ferner, Hanne Lønnemo og Kristin Zeiner-Henriksen for innspill og bidrag til å gjøre teksten mer lesbar. Min brors venn Jostein Holte har stått for trykkingen og bildet av Dronning Nefertiti.

Opplysning til innholdsfortegnelsen: Den lister ikke alle spørsmålene eller kommentarene fra samtaleparten, bare de som er egnet for å holde oversikt over temaene.

Til leseren.....	8
Hvorfor har du valgt å skrive om dette?	8
Hva er det egentlig du lurer på?	8
Hvordan har skriveprosessen vært?	9
Har ikke du klaget over at Wittgensteins teorier var vanskelig å benytte?.....	9
Relasjonelt betinget moral? – Stalin hadde sikkert også noen gode relasjoner.	10
Hvilken rolle spiller samtaler i oppgaven?	10
Hvilke deler består oppgaven av?	10
Samtale 1. Moral, etikk og følelser	11
Hva er moral og hva er etikk?.....	11
Hvordan henger relasjonell moral sammen med vanlig moralteori?	11
Hva skiller de forskjellige etiske teoriene?	12
Kan du klargjøre uenighetene med eksempler?	12
Hvordan kan følelser være moralske?.....	14
Hvordan har følelser vært sett på, før og nå?	14
Påstand: Det er lavstatus å snakke om følelser!.....	16
Hva har vi kommet frem til så langt?.....	17
Samtale 2. Følelsenes rolle i personlig moral.....	19
Hvordan kan i følge Taylor følelsene spille en rolle i en personlig moral?.....	19
Hvordan kommer identitet inn?	21
Hvordan leder identitet til moral?	22
Hvordan kan vi endre våre verdier?	23
Taylor mener at vi er automatisk tiltrukket av det gode?	24
Hva med en oppsummering?	25
Hvilken rolle spiller følelsene i personlig moral?.....	26
Samtale 3. Språkets rolle i personlig moral.....	27
Hva betyr det at vi formulerer følelsene våre?.....	27
Skaper språket følelser?	28

Hvilken rolle spiller språket når vi skaper en moralsk identitet?.....	30
Hvordan fungerer språket med å bygge relasjoner?	31
Kan jeg få en oppsummering?	33
Hvor viktig er språket for å utvikle en moral?	34
Samtale 4. Kritikk av språket.....	36
Hvem er disse forsvarerne som gjør språket fattig?.....	36
Hvordan skal vi i følge Taylor bli enige om hva som er moralsk riktig?	37
Hvordan lærer vi språkspillet?	39
Hvordan kan ordbruken lure oss?	40
Eksempel på at tenkning ikke kan være det vi tror det er	41
Hvordan blir vi lurt når det gjelder bevissthetstilstander.....	42
Oppsummering av kritikken mot språket.....	43
Så hvordan lurar språket oss?	44
Samtale 5. Kan du gi oss noen eksempler på at språket lurar oss?.....	46
At vi ikke er, og betydningen av kjønn.....	46
Følelser og fornuft.....	47
Privat og personlig	47
Fysisk og psykisk.....	48
Samtale 6. Oppsummering	50
Hvordan var det igjen, hvilken rolle spiller følelser og språk?.....	50
Men hva slags moral er basert på hvordan vi ønsker å se oss selv?	50
Men hvorfor funker ikke denne relasjonelle teorien i praksis?.....	52
Hvordan kan vi bli lurt av språket?.....	53
Hva annet er Taylors teorier kritisert for?.....	53
Hva med kritikk av Wittgensteins teorier?	54
Hva med kritikk av hvordan denne oppgaven er fortalt?.....	55
Hvordan kan vi påvirke følelsene?	55
Hva er løsningen og lærdommen i følge oppgaven?	56
Bibliografi	57

Til leseren

***Jeg hører at du har skrevet ferdig oppgaven, hva handlet den om?*¹**

Den handler om følelser, språk og moral. Jeg har ønsket å se nærmere på hvilken rolle følelsene våre har.

Hvorfor har du valgt å skrive om dette?

Jeg er opptatt av at følelser er viktigere enn det generelt snakkes om. Jeg tror at følelser er avgjørende for å forstå oss selv og at følelsene burde fungere som et kompass for hva som er best for oss selv og andre.

Jeg ønsket å skrive om moral fordi jeg opplever at moral og relasjoner gir mening i livet. Mening og betydning skapes og endrer seg sammen med andre mennesker. Språket, slik jeg ser det, er bindeleddet mellom følelser og moral. Jeg tror at vi blir mer moralske av å snakke om og få et mer nyansert språk for følelser.

Men hvis dette er riktig, hvorfor snakker vi ikke mer om følelser? Hvorfor er ikke følelser et fag i skolen? Når moderne teknologi har endret vårt levesett radikalt, hvorfor er kommunikasjon i nære relasjoner nærmest et ikke-tema og forbeholdt en faggruppe som vi oppsøker i krise?

Jeg undres om språket fungerer slik vi tror det gjør. Jeg tenker at vi for eksempel uttrykker oss feil når vi sier at hun **er** en god sjef eller han **er** flink. Denne mye brukte talemåten: han **er** uttrykker jo at vi tror at hun/han har en fast identitet. Jeg tenker at det må være en slags forvirring på linje med at vi oppfatter følelser/fornuft og fysisk/ psykisk som adskilte fenomener.

Hva er det egentlig du lurer på?

Jeg deler spørsmålene inn i to grupper:

- Hvilken rolle kan følelsene og språket spille i utviklingen av en personlig moral?

¹ Dialogformen er inspirert av Nils Axel Nissens bok, Homo/Hetro, (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2001).

Kan følelser fungere som et moralsk kompass? Blir vi mer moralske av å snakke om følelser? Hvorfor snakker vi ikke mer om følelser?

- Blir vi lurt av språket? Tror vi at språket fungerer mer presist og dekkende enn det egentlig gjør? I så fall hvordan blir vi lurt, og hvilke konsekvenser har det?

Hvordan har skriveprosessen vært?

Følelser, språk og moral er store temaområder. Jeg har valgt teorier som passet spørsmålene mine. Teoriene i oppgaven er hovedsaklig hentet fra Charles Taylor og Ludwig Wittgenstein. Jeg har satt sammen de forskjellige delene slik jeg tolket dem.

Flere ganger har jeg overraskende funnet sammenhenger i stoffet. Nå etterpå tenker jeg at min interesse ubevisst har strukturert lesingen. Denne erfaringen passer temaet i oppgaven, nemlig å bearbeide følelsene og bli klar over hva som er viktigst. Et eksempel på sammenfall er at Taylor og Wittgenstein er opptatt av flere av de samme tingene innenfor mine interesseområder. Det var ikke synlig før det meste av oppgaven var nesten ferdig.

Har ikke du klaget over at Wittgensteins teorier var vanskelig å benytte?

Jo, men det var vanskelig å ikke skrive om hans tenkning fordi den har tatt over min egen. Wittgensteins teorier og kanskje også hans levestil og holdning, er veldig fasinende. På tross av uklarhetene er han regnet som en av de viktigste filosofene i vår tid². Men det er utfordrende å skulle benytte hans spredte tekstbiter, fordi de er utydelige, sammensatte og kan tolkes i mange retninger. En måte å se uklarhetene på, selv om dette også er omstridt, er at tekstene er flerstemte som om han skrev delvis i dialog. De forskjellige stemmene og dialogen ligger tett til denne oppgavens tema.

For å avgrense teorien har jeg valgt å definere moral til å være relasjonelt betinget, altså basert på relasjoner. Jeg har holdt meg til spørsmål om følelsene og språkets betydning i utviklingen av en personlig moral.

² David G. Stern, Wittgenstein's Philosophical Investigations: An introduction, (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004), 1.

Relasjonelt betinget moral? – Stalin hadde sikkert også noen gode relasjoner.

Jo, den kritikken har jeg forsøkt å håndtere. Moral basert på relasjoner begrenser dens gyldighet, den passer for eksempel ikke i krig eller situasjoner med mye vold.

Hvilken rolle spiller samtaler i oppgaven?

Oppgaven er delt inn i en rekke samtaler og jeg håpte at samtalepartnerens stemme ville oppsummere og tydeliggjøre temaene. Forhåpentligvis vil oppgavens form understreke samtalens viktighet. Uansett så virket formen frigjørende på min skriveprosess og kanskje er det mye enklere å skrive opp mot det muntlige språket?

Dialogformen har jo fine aner fra Sokrates!

Ja, men jeg forsøkte ikke å kopiere Sokrates. Jeg er opptatt av at mens hvert ordvalg er subjektivt, er det noen skrivemåter som imiterer nøytralitet og objektivitet, kanskje fordi dette har vært og vil være skrivenormen i store deler av samfunnet. Siden oppgaven handler om følelser er både form og spørsmål basert på egne erfaringer og fornemmelser. I tillegg er jeg gjennom oppgaven blitt klar over at Wittgensteins tenkning tilsier at form er avgjørende for innholdet, mer enn vi aner.

Hvilke deler består oppgaven av?

I Samtale 1 skisseres hovedrettingene innen etikk for å gi en ramme til teoriene. I Samtale 2 er det Taylors teori om følelser som belyses mot moral og i Samtale 3 er det språkets tur. I Samtale 4 kritiseres språket, først ved hjelp av Taylor og så Wittgenstein, Wittgensteins tese om at språket lurer oss til å se essenser når de ikke eksisterer, og helheter og bilder der språket egentlig er upresist. I Samtale 5 forklares noen eksempler hvordan vi blir lurt av språket og i Samtale 6 oppsummeres og kritiseres både teorien og oppgaven.

Samtale 1. Moral, etikk og følelser

Hva er moral og hva er etikk?

Det er vanskelig å lage et tydelig skille, men vanligvis tenker vi på moral som det som gjøres i praksis og etikk som den teoretiske måten å snakke om moral på. Etikk er viktig i denne oppgaven fordi språket er det medium hvor vi kan teoretisere om moral og hva som gjør en situasjon eller en handling moralsk.

Hos oss gjør vi det sånn eller slik er en måte å uttrykke moral på. For meg legger moralen føringer for samspillet mellom mennesker. Verdier eller ønskelige relasjoner som kjærlighet, verdighet, frihet og rettferdighet blir til i samspillet mellom mennesker. Moralene legger føringer for dette samspillet gjennom idealer for hva som er ønskelig og normer for hva som går an og hva som ikke går an. Dette er utgangspunktet for oppgaven. Jeg antar en relasjonell moral hvor følelsene kan si fra hva som er godt eller dårlig i relasjonene vi har til andre mennesker.

Jeg tenker at den relasjonelle moralen vil passe i samfunn hvor man har det man trenger for å overleve. Det betyr at denne tankegangen vil ha begrenset gyldighet i krig, raseutrenskning eller andre voldspregede situasjoner. Jeg tenker er at relasjonsetikk kan være preventivt gyldig for å unngå voldssituasjoner som forebygging, fordi den er basert på menneskenes behov.

Hvordan henger relasjonell moral sammen med vanlig moralteori?

Tidligere var den klassiske moralske filosofiske forståelsen at det rette hadde forrang fremfor det gode, fordi det rette var fundert i fellesskapet. Hva det innebar å være god var opp til individene. Hvis moralen blir individualisert blir skillet mellom det rette og det gode mer flytende.

Nedenfor har jeg delt inn teoriene etter hvilken rolle de spiller for å utøve moralske handlinger. En gruppe teorier handler om målet for handlingen og denne inkluderer konsekvens- og nytteetikk. En annen handler om motivasjonen til personen som handler

som kan være drevet av plikt-, dydsetikk, ønske om å følge normene eller en slags sinnelagsetikk. En tredje gruppe teorier ser handlingen i en situasjon mellom aktører og inkluderer teorier om rettferdighet og relasjoner.

Hva skiller de forskjellige etiske teoriene?

Vi kan dele teoriene inn etter uenigheter om hva teoriene omfatter og hvordan de er fundert. På et plan er det uenighet om vi kan eller ikke kan ha kunnskap og erkjenne hva som er riktig og galt. Moralske realister mener for eksempel at det finnes en objektiv sannhet eller reelle verdier. Det er uenighet både om hvorvidt vi kan begrunne moralen eller argumentere oss frem til moralske svar eller ikke. Noen sier at vi kan føle oss frem til det, mens andre mener det blir bestemt av makt og egeninteresse. Vi er også uenige i om det er best å være god eller bare handle riktig, som nevnt ovenfor. Det er også uenighet om når moralen gjelder, altså om moralen er allmenn eller situasjonsbestemt.³

Kan du klargjøre uenighetene med eksempler?

Først vil jeg begynne med Wittgenstein som sier at vi ikke kan ha kunnskap om etikk. Wittgenstein er opptatt av språkets grenser for hva vi kan snakke meningsfylt om og hva vi ikke kan si noe om. Etikk, religion og estetikk var områdene han mente at vi ikke kan si noe om⁴. Han er opptatt av dette både i sitt første verk *Tractatus Logico-Philosophicus* (*Tractatus*), men også i verket som ble utgitt etter hans død *Filosofiske Undersøkelser*. Dette siste verket var delvis motivert for å rette opp svakheter eller feil Wittgenstein mente å ha begått i det første verket. Under hele sitt virke holdt han fast ved at etikk ikke er vitenskap. På etikkens område kan vi derfor ikke erkjenne fakta, og etiske vurderinger vil ikke kunne gi oss ny kunnskap, men kanskje forståelse.⁵

Selv om Wittgenstein sa at vi ikke kunne si noe om moral, så handler begge verkene hans om etikk, slik jeg tenker. En grunn er at han er opptatt av å kartlegge grensen for hva vi kan si om etikk. En annen grunn er at Wittgenstein i *Filosofiske undersøkelser* tar blant annet opp språk, vårt forhold til verden, tenkning, forståelse og betraktninger av sider ved

³ Arne Johan Vetlesen, *Hva er etikk*, (Oslo, Universitetsforlaget, 2007), 45, 17, 47-48, 101.

⁴ Ludwik Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, (Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 1999), § 6.421.

⁵ Knut Olav Åmås, *Ludwig Wittgenstein*, (Oslo, Gyldendal Norske Forlag, 2000), 49, 139.

oss mennesker. Dette er relasjonelle aspekter som jeg mener har etisk relevans, blant annet fordi vi er avhengige av å mestre språk for å etablere moralske bånd mellom mennesker.⁶

Har du noen eksempler på at vi kan ha kunnskap?

Ja, da velger jeg fra motsatt side av Wittgensteins teori, hvor vi har moralske realister som mener at det finnes reelle verdier som vi må avdekke. Her har vi for eksempel Martin Buber som mente at det er to måter å forholde seg til verden på. Enten som subjekt hvor du møter objekter som du står utenfor. Eller i møtet med et **du** som du blir til i forhold til, og jeg-et ditt blir til i forholdet til du-et.⁷ Det viktige er altså møtet mellom to, og i dette møtet blir du tiltalt av du-et og må ta ansvar for din egen skjebne. Buber trodde på en Gud, et evig du som tiltaler oss. Buber sier også interessant nok at vi er i språket, og at for å kunne være et jeg så må jeg kunne uttale meg overfor en annen.⁸

K. E. Løgstrup finner at den etiske fordringen oppstår i møtet med den andre. Etikken oppstår på grunn av den andres sårbarhet og det medansvar vi har for hverandre fordi vi har muligheten til å påvirke hverandres liv.⁹

Charles Taylor skriver at han gjerne vil være en moralsk realist,¹⁰ men det er omstridt. Jeg kommer tilbake til dette. Taylor understreker at moderne moralfilosofi nesten utelukkende er opptatt av det moralsk rette. Dette er uheldig fordi Taylor mener at moralen og det rette ikke kan vurderes uten at personene selv er berørt og derfor forpliktet. "The most reliable moral view is not one that would be grounded quite outside our intuition but one that is grounded on our strongest intuitions."¹¹

Charles Taylors moralfilosofiske teorier utvider moralens vanlige virkeområde utover

⁶ Knut Olav Åmås, Ludwig Wittgenstein, (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag ASA, 2000), 140.

⁷ Martin Buber, Jeg og du, (Oslo: J.W.Cappelens Forlag AS, 1992), 5-35.

⁸ *Politikkens filosofi leksikon*, 1994.

⁹ K. E. Løgstrup, Den etiske fordring, (Oslo: Cappelens Forlag AS, 2000), 29-50.

¹⁰ Charles Taylor, Sources of The Self: The Making of the Modern Identity, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1989), 257.

¹¹ Taylor, Sources of The Self, 75.

riktige handlinger til at personen skal leve riktig. Han skriver om filosofi generelt: "[T]his philosophy has accredited a cramped and truncated view of morality in a narrow sense, as well as of the whole range of issues involved in the attempt to live the best possible life, and this not only among professional philosophers, but with a wider public."¹²

Hvordan kan følelser være moralske?

Utgangspunktet er at følelsene er reaksjoner på våre omgivelser. Hvis noen truer oss så har vi instinktive flukt- eller forsvarsreaksjoner som hjelper oss med å overleve. Andre følelser som kjærlighet, sorg, aggresjon, glede og redsel har komponenter av vilje, intensjon eller verdivurderinger i seg. Det er verdivurderingene, altså at vi kjenner at noe er positivt eller ikke, som gjør reaksjonene moralsk relevante.

Det finnes mange typer følelser. I denne oppgaven har vi behov for å gruppere følelsene ettersom hvor stort kognitivt¹³, fornuftsmessig element det er i følelsene. På en side av skalaen er de rent affektive følelsene som skjer instinktivt, som flukt eller forsvarsreaksjoner nevnt over, for eksempel som følge av brennsmerte fra en berøring med en flamme. Fornemmelse er en følelse som blir behandlet i Samtale 3 om språk. Fornemmelsen er en form for affektiv følelse, men svakere i reaksjonen, og vi vet ikke helt hva følelsen innebærer. På den andre siden av skalaen er det emosjoner som inneholder en større andel av fornuft. Emosjonene er avhengig av hvordan jeg vurderer meg selv mot normer rundt meg. Eksempler på emosjoner er ydmykelse eller stolthet.

Hvordan har følelser vært sett på, før og nå?

"I moralfilosofisk tenkning har det vært et utbredt syn at moral er et ektefødt barn av fornuften." Grunnen til dette er at følelsene kan være upålitelige kilder til erkjennelse. Følelsene kan for eksempel lede til partiske vurderinger, og følelsene kan overmanne oss med sin styrke. Vi kan blindes av forelskelse eller se svart i raseri. Især sterke følelser med lidenskap eller aggresjon er noe som mange mener vi må unngå for ikke å komme i følelsenes vold. Fordi følelsene kan være upålitelige eller uhåndterlige er det lett å tenke

¹² Taylor, Sources of The Self, 3.

¹³ Kognitiv: som har med fornuftsbestemt og erfaringsbegrunnet erkjennelse å gjøre; fra bokmålsordboka på Internett 8.04.2009.

at følelsene måtte irttesettes av fornuften. Moralfilosofien har lagt vekt på at følelsene må underordnes fornuften, og at det var fornuften som var viktig for å sikre en moralsk fremferd.¹⁴

Og er det noen endring på hvordan vi ser på følelsene i dag?

Tidligere var det fornuften og vitenskapen som ble vektlagt. Riktige erkjennelser fikk vi ved å ha avstand til objektene vi undersøkte. Men i dag er vi mer opptatt av at vitenskapelige metoder ikke dekker alle måter å skaffe oss innsikt om verden og vår eksistens i den på. Vi har nå en rekke teorier fra pragmatisme, fenomenologi og eksistensialisme som vektlegger personers opplevelse og intensjon.¹⁵ I denne utviklingen er moralen blitt mer individualisert og et personlig anliggende.

Tidligere var moralen forankret i samfunnet gjennom religionen som satte normer og regler for moralen. Som et resultat av sekularisering i noen samfunn må individene selv forsøke å finne ut hva som er riktig ut fra situasjonen og de involverte. Dette kan ha bidratt til en søken etter nye kilder til moral, og kanskje følelser kan være en kilde eller et verktøy.

Tenkningen innen oppdragelse mener jeg kan illustrere hvordan samfunnets kilde til oppførsel er redusert og at dette har gitt mer plass til følelsene. Her har den danske barnepedagogen Jesper Juul forsøkt å tydeliggjøre hvordan vi før hadde flere regler og konkrete mål for oppførsel. I tillegg hadde vi autoritære beslutningstakere, nemlig fedrene som fungerte som familieoverhoder. I dag må både barn og foreldrene i større grad tenke selv og kjenne etter hvilke grenser som er riktige for dem.¹⁶

Også innen filosofien er det mitt inntrykk at det er blitt mer vanlig å gi følelsene en større og mer balansert plass. Taylor, Nussbaum og Vetlesen peker i den retningen.

¹⁴ Arne Johan Vetlesen og Per Nortvedt, *Følelser og moral*, (Oslo: ad Notam Gyldendal Norsk Forlag, 2000) 5, 12.

¹⁵ Arne Johan Vetlesen, *Perception, Empaty, and Judgement: An Inquiry into the Preconditions of Moral Performance*, (University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994), 16.

¹⁶ Jesper Juul, *Ditt kompetente barn*, (Oslo: Pedagogisk Forum, 1996), 9-17.

Påstand: Det er lavstatus å snakke om følelser!

Ja, jeg opplever at det er lavstatus å snakke om følelser i vårt samfunn. Jeg tenker at idealet har vært å si minst mulig. Den nordiske guden Odin kom med det råd at desto mindre du snakket, desto mer var du til å stole på. "Når en klok og fåmælt kommer til gards, går det ham sjelden galt." Videre: "Fåmælt og tenksom bør fyrstens sønn være."¹⁷ Hvis fåmælt var idealet, så forstår jeg at personlige opplevelser ikke var det absolutt nødvendige å snakke om. Jeg har to eksempler på at følelser blir nedvurdert i vårt samfunn i dag.

Det første eksemplet er fra filosofen Peder Anker som i Aftenposten kritiserer diverse forlag for å utnytte en aldrende Arne Næss. Anker peker på at forlagene har tjent mye penger på uetterrettelig å klippe sammen biter av Næss sin produksjon og popularisere Næss sin tenkning. Anker bruker i den sammenheng uttrykket kjenn-deg-selv-føleri som et nedsettende uttrykk.¹⁸

Et annet eksempel er artikkelen i Aftenposten onsdag 2. april 2008 som het "Grosvolds følelsesfjernsyn". I artikkelen anklager Kjell Terje Ringdal både tv-vertinnen Grosvold og produsenten for utstrakt intimisering, privatisering, personlig og strategisk føleri som underholdning og moralsk gråsoner. Ringdal belegger sine synspunkter med filosofen Jon Hellestnes oppfatning om at sentimentalitet innebærer en manglende sans for proporsjoner, at den fører med seg en uklar og utflytende tenkning. Videre beskrives Hellestnes oppfatning om at sentimentalitet forandrer følelsene til føleri, at den er medfølelse på en overflatisk og uforpliktende måte, at den går sammen med moralsk latskap, at den er sinnelagsfiksert og pseudo-intim og drar privatlivet inn i alle sammenhenger. Ringdal refererer også til filosofen Hanna Arendt som i følge Ringdal trekker et skille mellom medlidenhet og ynke, hvor ynken er sentimentalisert og innebærer et moment av selvnyting. Ringdal legger til for Arendts regning at der hvor det tilsynelatende er mye følelser, der er veien kort til det brutale og egoistiske. Anne Holt

¹⁷ Ukjent forfatter, Eddadikt: Gudedikt, Heltedikt, (Norge: J.W.Cappelens Forlag A/S, 1975), Håvamål strofe 6 og 15.

¹⁸ Aftenposten 24. februar 2008.

skrev et leserinnlegg 5. april 2008 hvor hun anklager Ringdal for å ha hørt ordet føle uten at det ble sagt i programmet. Ringdal svarte på Holdts 10.april 2008. Begge innleggene var i Aftenposten. I sitt svar vedgår Ringdal at han har tatt feil og hørt ordet føle uten at det ble brukt i programmet. Men Ringdal holder fast ved at hans virkelighetsbeskrivelse likevel er helt korrekt: Det er et litt freakaktig, privat preg over form og innhold i programmet."

Mener du at Ringdal ble så engasjert at han ikke klarte å høre det som ble sagt?

Kanskje, men viktigere enn innholdet i programmet og artiklene er at Ringdals måte å uttrykke seg på viser hvor negativt han og de filosofene han siterte mener det er med følelser. De viser at de er overbeviste om at det private og intime ikke er akseptabelt verken i underholdningsprogram eller i filosofi. Jeg mener at eksemplene over viser en norm eller en kritisk holdning mot følelser i det offentlige.

På tross av normen er det jo svært mye følelser i media.

Ja, det er en økende trend at personlige erfaringer og følelser får mer plass i det offentlige i takt med kommersialisering og deregulering av media. Noen opplever at media fremhever hva noen få føler slik at saken kan drukne i følelser. Kanskje er denne kritiske holdningen økende på grunn av utviklingen av en mer personfokusert offentlighet. Mens andre tenker at jo flere stemmer jo mer demokratisk.¹⁹ Hva er egentlig kriteriet på hvordan følelsene skal kunne snakkes om i det offentlige rom? Denne debatten kommer vi tilbake til i Samtale 5 om eksemplene på hvordan vi blir lurt av språket. Der viser eksemplet at vi ikke snakker lett om følelser pga. skillet mellom det privat og det offentlige.

Hva har vi kommet frem til så langt?

At følelsene kan spille en rolle i moral, men at følelsene og deres rolle har og er litt underkjente. Mens moral er det som gjøres i praksis er etikk teoriene om moralen. Relasjonell moral er basert på gode relasjoner mellom mennesker, og i Taylors tenkning

¹⁹ Unn Conradi Andersen, "Mellomrom: Det offentlige og det private analysert i forhold til medierepresentasjonen av forfatterne Marie Takvam og Vigdis Hjort". Masteroppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo, 2007.

handler dette om det å være god og leve riktig og ikke først og fremst å gjøre det rette. De forskjellige moralteorier er uenige om fundamentale ting som at vi kan ha kunnskap, om og hvordan vi kan begrunne og hva moralen omfatter og hvordan den har innflytelse. Wittgenstein hevder at vi ikke kan snakke meningsfylt om moral og ikke kan ha kunnskap om det. De moralske realistene hevder at det finnes riktige verdier og at vi må avdekke den. Buber og Løgstrup plasserer moralen og forpliktelsene i møte med den andre. Taylor vil gjerne være en moralsk moralist.

Det at enkelte komponenter i følelsene inneholder verdivurderinger som for eksempel i uro, skam, kjærlighet, hat etc., gjør følelsene moralske. Oppgaven skiller følelsene i grupper i henhold til den kognitive komponenten, og plasserer dem på en skala fra helt affektive og instinktive reaksjoner, via fornemmelser til emosjoner, hvor personen stort sett vet hvorfor han føler som han gjør.

Følelsene har og er vurdert som upålitelige og derfor miskjent som kilde til erkjennelse. Fornuften derimot er anerkjent, sikkert mye fordi vitenskapen har vært det rådende idealet. Moderne tenkere er i dag mer opptatt av hvordan mennesker oppfatter sine omgivelser og færre tror at det finnes en sann moral. Samtidig har religion i noen samfunn mistet mye av sin innflytelse, og individet må selv finne hva som er riktig. På denne måten ser vi en fornyet interesse for hvilken rolle følelser kan spille i moralen.

Helt fra Odins råd i Håvamål er følelser og andre private ting forbundet med pinlige uvesentligheter. Eksempelene i oppgaven viser at det er lavstatus å snakke om følelser i media. Oppmerksomhet rettet mot følelsene kan drukne saken og hindre analyse. Innslag av følelser er økende i takt med endringer innen media.

Samtale 2. Følelsenes rolle i personlig moral

Hvordan kan i følge Taylor følelsene spille en rolle i en personlig moral?

Taylors utgangspunkt i moralfilosofien er at selvet eller identiteten og det gode er knyttet sammen. Taylor forklarer dette med at vi evaluerer oss frem til hva som er viktig for oss. Det er følelsene som gjør at vi kan vurdere oss frem til hva som er betydningsfullt for oss. Hvordan vi ser på oss selv, altså identiteten, er sammensatt av flere aspekter i livet, spesielt det som gjør livet verdifullt, for eksempel rettferdighet og hva som er godt for andre, osv.²⁰ Det er identiteten som avgjør om vi oppfører oss moralsk eller ikke. Vår oppførsel vurderer og skaper individuelle rammeverk på basis av samfunnets verdier.

Taylor beskriver at å si hva en følelse innebærer, nemlig å gi uttrykk for en vurdering av det objektet følelsen handler om: "[M]any of our feelings, emotions, desires, in short much of our experienced motivation, are such that saying properly what they are like involves expressing or making explicit a judgement about the object they bear on".²¹ Å erfare en gitt følelse innebærer at vi opplever vår situasjon som noe bestemt eller med en bestemt egenskap, ellers ville vi ikke bli beveget. Denne egenskapen er ikke nøytral, vi blir påvirket til å føle situasjonen som enten nedverdiggende, skamfull, skandaløs eller noe positivt.²²

Fordi noen følelser ikke har objekt, for eksempel angst, reformulerer Taylor teorien slik at følelser handler om at vi ser vår situasjon som noe bestemt eller med en bestemt egenskap. Han nyanserer dette ytterligere ved at det å erfare en følelse er å erfare vår situasjon som noe av betydning. Taylor kaller det 'import' eller en 'vikt', som jeg har kalt det etter første del av ordet viktighet. Vikt er det som beveger oss,²³ altså at vi navngir hva det er i en situasjon som betyr noe for oss. Taylor formulerer det slik: "By 'import' I

²⁰ Taylor, *Sources of The Self*, 4.

²¹ Charles Taylor, *Human Agency and Language*, Philosophical Papers 1, (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1985), 47.

²² Taylor, *Human Agency and Language*, 48.

²³ Taylor kaller det import antagelig etter important. Jan-Olav Henriksen kaller det tilskrivelse av betydning i hans oversettelse i tidsskriftet *Agora* nr 3, 2007

mean a way in which something can be relevant or of importance to the desires or purposes or aspirations or feelings of a subject."²⁴

Vikten gis altså i forhold til våre ønsker, mål osv?

Ja, å definere en vikt er å finne hva det er i situasjonen som gjør at jeg opplever det jeg gjør, eller en forklaring "gives the ground or basis" på hvorfor jeg føler som jeg gjør. Når vi forteller hvordan en emosjon er, så tydeliggjør vi hvordan vi opplever situasjonen i forhold til hva vi vil. En forklaring av en følelse er samtidig å uttrykke ens mål.

Vikten har andre egenskaper også. Ved å innføre vikt kan Taylor forklare hvordan vi kan ha irrasjonelle følelser. Følelse kan være en reaksjon på en situasjon som jeg vet ikke er reell. Jeg forstår dette enklest ved å tenke at Taylor har innført to trinn, først at vi reagerer og så at vi finner ut hvorfor vi reagerer. Fordi prosessen gjøres i to trinn, kan vi forklare at reaksjonen var gal. Et eksempel er redsel for en pistol. Jeg er redd for den i trinn en, selv om jeg i trinn to vet at den er uladd, altså at redselen jeg føler ikke er gyldig. Taylor beskriver det slik: "Experiencing the emotion is experiencing our situation as bearing a certain import, where this is compatible in some cases with recognizing that the situation does not bear this import, and withholding intellectual assent from the judgment that it does."²⁵

Er det andre ting vikt-begrepet kan brukes til?

Taylor forklarer at mange følelser kan forklares helt objektivt og fysisk, men ikke når det kommer til noen kulturavhengige følelser som for eksempel skam. Skam er en følelse som vi erfarer bare fordi vi er mennesker og har egne erfaringer og verdier. Taylor bruker eksemplet at en mann for eksempel kan skamme seg over å ha feminine hender eller en feminin stemme. Det strider mot hvordan han ønsker å bli oppfattet som mandig og det kan knyttes til verdiene verdighet, anerkjennelse og respekt. Taylor slår fast at skamfølelsen objektivt bare kan forklares til personer som har samme typer erfaringer knyttet til de samme verdiene. Hvis jeg føler skam og forklarer at det er det jeg gjør,

²⁴ Taylor, Human Agency and Language, 48.

²⁵ Taylor, Human Agency and Language, 50.

betyr det ikke at situasjonen er skamfull, men at det er det jeg opplever. "[T]hings can have this kind of meaning only for subjects in whose form of life there figures an aspiration to dignity, to be a presence among men which commands respect."²⁶

Hvordan kommer identitet inn?

I Taylors teorier er noen av viktene subjektrefererende. Viktene gjør følelsene subjektrefererende slik at følelsene speiler subjektets oppfattelse av seg selv, slik som skamfølelsen er et resultat av at personen ikke opplever at den når opp til samfunnets ideal. Taylor understreker at de selvrefererende vikter og deres følelser er mer enn bare uttrykk for selvopptatthet og egoisme. I begrepet subjektrefererende kan også andre subjekter ta plass. Subjektrefererende omfatter da følelser for personer som trenger hjelp og som jeg ønsker å hjelpe. Når jeg ønsker å hjelpe en annen så er det med en vikt som har med hvordan jeg ønsker å være i forhold til ham som trenger hjelp. Slik spiller vikten en rolle i min definisjon av hvordan jeg er. Viktens refleksjon av seg selv mot det som betyr noe beskriver Taylor som avgjørende for vår forståelse av hva det innebærer å være menneske.²⁷

Ved å sette ord på vikten evaluerer vi oss frem til hva som er viktig for oss. Valgene eller bedømmelsene leder til individuelle verdier, men de er gjort med referanse til eller på grunnlag av verdier som allerede finnes i samfunnets normer eller standarder. Dette bringer oss noen like viktige faktorer i Taylors teori som vikten, nemlig rammeverket og skillet mellom sterke og svake vurderinger.²⁸

I en valgsituasjon må en person velge mellom for eksempel en fridag på stranden eller en fridag i skogen. Begge alternativer er ønskelige og vurderingen mellom dem er en svak vurdering, et valg om av hva som tiltrekker mest. I en annen valgsituasjon kan en kvinne høre noen som roper om hjelp og det kan høres ut som om noen blir slått et sted i mørket. Kvinnen kan velge å varsle politiet og løpe til for å se om hun kan hjelpe. Eller hun kan

²⁶ Taylor, Human Agency and Language, 53.

²⁷ Taylor, Human Agency and Language, 57-60.

²⁸ Teorien om svak og sterk vurdering har Taylor hentet fra Harry Frankfurt, 1988. Frankfurt kalte det første og andre ordens ønsker.

varsle og så velge å holde seg i ro fordi hun er redd hun kan komme til skade hvis hun blander seg i andres konflikter. Denne gangen er valget ikke basert på hva som bare er ønskelig, men på hvordan kvinnen ønsker å fremstå som verdig i sine egne øyne. Dette er en sterk vurdering. Hun kan vurdere det som feigt av henne selv og ikke forsøke å oppnå kontakt med den som trenger hjelp for å se om det er noe hun kan gjøre. Eller hun kan gjøre det som hun mener er modig.

Taylor forklarer at det han mener med identitet ikke har noe med image å gjøre. Ideelt så er en sterk karakter helt upåvirket av hva andre syns om han.

Hvordan leder identitet til moral?

Taylor beskriver at vår identitet dannes gjennom et rammeverk med tre moralske dimensjoner eller akser, som vi må forholde oss til. Vi blir til i våre vurderinger innen de tre dimensjonene. Dimensjonene består av kvalitative vurderinger vi gjør om:

- 1) Hvordan vi respekterer andre.
- 2) Hva som gjør livet verdt å leve.
- 3) Hvilke betydningsfulle roller vi har i forhold til andre.

Dimensjonene krever kvalitative sterke vurderinger som speiler vår identitet og plasserer oss i et moralsk landskap.

To articulate a framework is to explicate what makes sense of our moral responses. That is, when we try to spell out what it is that we presuppose when we judge that a certain form of life is truly worthwhile, or place our dignity in a certain achievement or status, define our moral obligations in a certain manner, we find ourselves articulating inter alia what I have been calling 'framework'.²⁹

Taylor beskriver at rammeverket eller mitt moralske landskap indikerer hva som betyr noe for meg og definerer min ære og min forpliktelse. Innen rammeverket kan jeg vurdere og bedømme situasjoner. "My identity is defined by the commitments and identifications which provide the frame or horizon within which I can try to determine from case to case what is good, or valuable, or what ought to be done, or what I endorse or oppose. In other words, it is the horizon within which I am capable of taking a stand."

²⁹ Taylor, Human Agency and Language, 26.

Sterke vurderinger kommer til nytte i alle dimensjonene slik jeg ser det. Det er i den tredje aksen om hvordan vi ønsker å leve verdig i forhold til de rundt oss at jeg finner at han vektlegger våre relasjoner til andre.

The very way we walk, move, gesture, speak is shaped from the earliest moments by our awareness that we appear before others, that we stand in public space, and that this space is potentially one of respect or contempt, of pride or shame. Our style of movement expresses how we see ourselves as enjoying respect or lacking it, as commanding it or failing to do so.... our being liked and looked to by others, a center of attention.For instance, my sense of myself as a householder, father of a family, holding down a job, providing for my dependants; all this can be the basis of my sense of dignity.... my feeling of self-worth.³⁰

Ikke noe rammeverk deles av alle. Alle har vi forskjellig forhold til hvor avgjørende rammeverket vårt er. Hvis rammeverket blir mindre viktig så reduseres meningen med livet. Personer kan bli begrenset i sin utfoldelse av for trange normer i rammeverket. Sikkert også ødelagte, for eksempel kvinnekriminering som satte og setter regler for hva kvinner burde være, arbeide som, se ut som og være opptatt av. Taylor mener at det tidligere var mer hysteri, fobier og fikseringer – antagelig fordi rammeverket var for tydelig og stramt.

Nå er det i følge Taylor blitt et problem i vår vestlige verden at rammeverket har mistet mye av sin verdi, "What Weber called disenchantment", og vi erfarer meningsløshet og tap av ego, flathet, mangel på mening, tap av selvfølelse og identitetskrise.³¹

Hvordan kan vi endre våre verdier?

Vi kan endre oss ved at vi blir berørte. Taylor skriver: "My perspectives are defined by the moral intuitions I have, by what I am morally moved by. If I abstract from this, I become incapable of understanding any moral argument at all. You will only convince me by changing my reading of my moral experience, and in particular my reading of my

³⁰ Taylor, Human Agency and Language, 15-16.

³¹ Taylor, Human Agency and Language, 31. 19.

life story, of the transitions I have lived through – or perhaps refused to live through."

Vetlesen har skrevet et eksempel på hvordan en rasist kan overtales til ikke være rasist ved Taylors tenkning. Fornuftige argumenter hjelper ikke. Først ble det tatt utgangspunkt i følelsene rasisten kjenner for sin egen gruppe. I samtalen om disse følelsene ble rasisten enig om at hans forhold til hans egen gruppe ikke hadde noe med rase å gjøre. Løsningen ble at han innrømmet at hans bedømming av en gruppe opp mot en annen ikke hadde med deres rase å gjøre.

Taylor mener at vi er automatisk tiltrukket av det gode?

Taylor mener at vi alle har et indre ønske eller dragning ("craving") mot å være i kontakt med det gode. I hvert fall være i relasjon til det gode og vite hvor lang unna vi er fra det gode. Jeg forstår Taylor dit hen at han mener at vi forstår livet vårt gjennom en fortelling. Taylor mener at fortellinger er det eneste mediet hvor vi kan orientere oss mot det gode. Med en fortelling forstår vi hvem vi er, hvor vi kom fra og hvor vi går. (47) Fortellingen om vårt liv blir som et kart i forhold til det gode.

Men det er ikke nok med kart. Vi må vite hvor vi er i terrenget og ha noe som betyr noe for oss. Vi må også kunne lese kartet, slik at vi kan orientere oss. Her er det rammeverket kommer inn og gir oss forståelse for hva som er meningsfylt. Til sammen blir kartet og rammeverket det som skal til for å ha en mening med livet, for å ha en identitet og en forståelse av hvordan livet vårt ble, i forhold til det gode. Vi må altså kjenne til hvilke kvalitative valg av noe høyere som vi har gjort. Hvis ikke blir tiden borte akkurat som i boken *På spor av den tapte tid*.³²

Dette passer bra sammen med at du er opptatt av at følelser kan være et kompass.

Ja enig, vikten fungerer som nålen. Sterke vurderinger tar du når du skulle ønske å gå i andre rettinger og kunnskapen med å lese kartet har du i rammeverket. Taylor er opptatt av at det ikke er rammeverket som gir forståelsen, den gir bare verdiene og retningen, mens fortellingene gir helheten, kartet og forståelsen.

³² Taylor, Human Agency and Language, 43-47.

Sitatet under fungerer både som en oppsummering over hvordan vi trekkes mot moralen og at fortellingen gir oss forståelse av kartet som viser hvordan vi står i forhold til det gode.

Here I have been arguing that the issue of how we are placed in relation to this good is of crucial and inescapable concern for us, that we cannot but strive to give our lives meaning or substance and that this means that we understand ourselves inescapably in narrative. Because we cannot but orient ourselves to the good, and thus determine our place relative to it and hence determine the direction of our lives, we must inescapably understand our lives in narrative form, as a quest."³³

Hva med en oppsummering?

Taylor har en bred tilnærming til moral med identitet, språk og følelser. I følge Taylor er følelser viktig for moral fordi følelsene markerer hva som betyr noe for oss. Det er vikten i følelsene, som forteller hva og hvorfor vi reagerer. Hvis jeg er redd for at en ulykke skal skje min bror, kan jeg tenke ut at vikten i redselen er min kjærlighet til min bror. Vikten angir det som betyr noe og som står på spill. Taylor forklarer at identitet, altså vår måte å se oss selv på, er knyttet til det gode. Han forklarer at vi vil søke å velge det gode og dermed trekkes mot de tingene som betyr noe for oss.

Hvordan vi ser på oss selv blir tydeliggjort i et rammeverk som består av dimensjoner om respekt for andre, å gjøre meningsfylte aktiviteter og spille en betydningsfull rolle i forhold til andre. For å tydeliggjøre en persons identitet har Taylor innført svake og sterke vurderinger som skiller moralske valg fra ikke moralske valg. Gjennom sterke vurderinger velger vi bort noe motsatt, ikke fordi vi ønsker eller liker et alternativ fremfor et annet, men fordi vi mener det er riktig. Når identiteten og rammeverket blir satt inn i en fortelling så gir dette oss forståelse av hvor vi er på kartet i forhold til det gode. Selve moralen hos Taylor ligger i tiltrekningen av det gode: At vi ikke kan annet enn velge det gode.

Fordi en følelse i Taylors tenkning består både av en reaksjon og en vurdering, kan

³³ Taylor, Human Agency and Language, 51-52.

Taylor gi en forståelse av irrasjonalitet. Med denne to-trinns-tilnærmingen forklarer Taylor hvordan vi vet at vi reagerer feil samtidig med at vi føler som vi føler. Jeg tenker at de to trinnene gjør at vi kan ta avstand fra følelsen og at dette gir mulighet for selvrefleksjon og innflytelse.

Men for å bli klar over følelsene, for å få frem et rammeverk, for å forstå at noe betyr noe trenger vi språk. Og det er neste samtale.

Hvilken rolle spiller følelsene i personlig moral?

Taylors teori forklarer hvordan følelsene blir moralsk relevante. Ved å navnsette vikten, selve det som betyr noe, blir personen klar over hva som er verdifullt. Taylor antar at vi blir moralske fordi vi ønsker å oppfatte oss selv og ha en identitet som er knyttet til det gode. Det er gjennom sterke vurderinger at vi tar valg som gjør at vi velger bort noe som bare er ønskelig fremfor det som er godt. Slik skaper vi et rammeverk rundt oss med valg og synspunkter som står i overensstemmelse med gode og verdige verdier. Slik jeg leser Taylors teori forklarer han hvordan følelsene blir verktøyet for å velge det vi vil oppfattes som. Slik blir følelsene et kompass som navigerer seg frem til verdier og valg som passer en identitet slik vi ønsker.

Samtale 3. Språkets rolle i personlig moral

Hva betyr det at vi formulerer følelsene våre?

Taylor vektlegger språket fordi det er verktøyet som gjør at vi kan få frem følelsene og bli dem bevisst. I tillegg er språket det mediet hvor vi forholder oss til alt i verden både oss selv, det som betyr noe og våre omgivelser. Taylor kommenterer interessen som er blitt språket til del i det tyvende århundre, med lingvistikkenes fødsel og eksplosive vekst som vitenskap. Han knytter denne utviklingen til interessen for mening og spørsmål om hva som gjør språket meningsfylt eller noe meningsfylt overhodet. Taylor tror at interessen for språk reflekterer en svært utbredt og hovedsakelig uartikulert forståelse av oss selv.

Hva er det Taylor vil?

Først litt om teorien bak språk slik Taylor presenterer den. Hva er det som gjør at vi forstår hverandre når vi snakker? Forståelsen må være avhengig av at samtalepartnerne legger det samme eller nesten den samme betydning i ordene og andre signaler. I følge Taylor er det to hovedforståelser for hva som gir objekter betydning og mening. Den vanligste er representasjonsteorien hvor språket representerer virkeligheten. Det vil enkelt si at ordene er tilordnet gjenstander eller fenomener i virkeligheten og at den viktigste bruken vi gjør av språket er å beskrive virkeligheten. Den andre er uttrykksteorien, og den er mer diffus. Jeg forstår det slik at i uttrykksteorien åpenbarer setningen noe annet, eller i hvert fall noe mer enn akkurat den direkte beskrivelsen som fremgår i setningen. La oss ta et eksempel: Boken ligger på bordet. I uttrykksteorien er det ikke bare det nøytrale saksforholdet at boken ligger på bordet, men at det ligger en annen betydning der i tillegg, som setningen også uttrykker. For eksempel kan setningen om boken som ligger på bordet uttrykke lettelse fordi du hadde mistet den, eller at det er rart at det akkurat er **den** boken som ligger på bordet eller kanskje er bordet et rart sted osv. Ironi er et annet enkelt eksempel på at betydningen ikke handler om det som blir sagt, men det motsatte. Taylor hevder at det er slik med mange språklige ytringer.³⁴

³⁴ Taylor, *Human Agency and Language*, 252-254, 255.

Taylors poeng i artiklene han skriver om språkteori er at vi henger igjen i måten å forstå språk på som representasjon.³⁵ Jeg spør derfor hva vi går glipp av når vi tenker på mening som en kopi eller et resultat av virkeligheten? Dette kommer jeg tilbake til i neste samtale om språk kritikk.

Nå skal jeg gå igjennom Taylors teorier om språk som han sammenfatter i tre språkfunksjoner. Funksjonene svarer på Taylors spørsmål om hva bruken av språket egentlig resulterer i? "What are we bringing about in language and essentially through language, i.e. such that it can only be brought about through language."³⁶ I Taylors språkteori³⁷ spiller språket en rolle i å:

- 1) Artikulere følelser som igjen påvirker og skaper nye følelser.
- 2) Tydeliggjør viktene og iscenesetter oss selv.
- 3) Bygger relasjoner som igjen former oss.

Jeg forstår Taylors språkfunksjoner som relevante for videre å kartlegge hvilken rolle følelser har i utviklingen av en personlig moral.

Skaper språket følelser?

Taylors første språkfunksjon er artikulering av følelser. Det begynner med fornemmelser. Gjennom språket formulerer vi ting som vi tidligere bare fornemmet. "Through language we can bring to explicit awareness what we formerly had only an implicit sense of."

Taylor beskriver viktigheten av å kunne sette ord på noe som jeg tidligere strevde med å uttrykke, for eksempel hvordan noe ser ut, eller hvordan noe føles, eller hvordan jeg synes at noen oppfører seg. Når jeg klarer å sette ord på noe jeg tidligere strevde med å beskrive, kan jeg plutselig fokusere på det, fange konturene og få en oversikt.³⁸ Å finne ord for en opplevelse er å tydeliggjøre den, og det er dette Taylor kaller å artikulere.

³⁵ Taylor, Human Agency and Language, 254.

³⁶ Charles Taylor, Human Agency and Language, 248-256.

³⁷ Jeg har byttet om på rekkefølgen av funksjonene for å få det til å passe med samtalen foran.

³⁸ Taylor, Human Agency and Language, 257.

Taylor skiller artikulasjon fra for eksempel å finne et ord på et annet språk, for da vet jeg hva jeg leter etter. Når jeg kan se et fenomen klarere, kan jeg også trekke grensene rundt det og skille det fra andre ting. Ved å nyansere et fenomen kan vi trekke distinksjoner, det vil si finne ut hva som er særpreget for det og som gjør at vi kan skille det fra andre ting. Taylor forklarer at grunnen til at språket har så mange uttrykk og nyanser nettopp er at vi skal kunne skille ting fra hverandre. "A one-word lexicon is an impossibility, ... It is language which enables us to draw boundaries, to pick some things out in contrast to others." Gjennom språket kan vi formulere ting og få en artikulert måte å se verden på. Det gjør oss mer bevisste på det vi er opptatt av. "We become conscious of things, in one very common sense of this term, that is we come to have explicit awareness of things."³⁹

Nå ser jeg at språket kan være svært førende for hva vi legger merke til.

Ja, og ikke bare førende. Taylor forklarer at språket har en konstituerende funksjon. Når vi studerer artikulasjonen nærmere, får språket en ny funksjon. Artikulasjoner skaper eksplisitt bevissthet av fornemmelsene, som igjen påvirker fornemmelsene og skaper nye følelser. Taylor fremhever at dette gjelder følelser som betyr noe for oss. Det er kanskje naturlig, vi bruker ikke energi på å formulere frem følelser som ikke betyr noe. "Thus the nature of some of our feelings, those which touch the essentially human concerns, is partly shaped by the way we articulate them. The description we feel inclined to offer of ourselves is not simply external to the reality described, leaving it unchanged, but rather constitutive of it."⁴⁰

Kan du gi meg et eksempel på hvordan språket kan skape følelser?

Hvis jeg er uklar på hvordan jeg ser på en person og grubler meg frem til klarhet om at jeg beundrer noen sider ved personen, så vil dette påvirke og være bestemmende for mine følelser for personen. Taylor presiserer at det ikke dermed er slik at følelsene kan styres av viljen eller beskrivelsen vi velger. Han påpeker at rekkefølgen mellom endring av

³⁹ Taylor, Human Agency and Language, 248-292, 258.

⁴⁰ Taylor, Human Agency and Language. 270.

forståelsen for følelsene og endring av følelsene ikke er fastlagt.⁴¹

Hvilken rolle spiller språket når vi skaper en moralsk identitet?

Taylors andre språkfunksjon viser hvordan vi bruker språket til å formulere vikten som sier hva som er viktig for oss. Han forklarer at språket "provides the medium through which some of our most important concerns, the characteristically human concerns, can impinge on us all."⁴² Viktene eller følelsenes betydninger gjør at vi kan beskrive våre følelser langt mer nyansert enn hvis vi bare skulle beskrive våre ønsker. I stedet for bare å si hva vi ønsker, som for eksempel jeg vil spise, så kan vi nå forklare at vi føler oss misbrukt og tråkket på, fordi vi mener vi hadde fortjent noe annet etc.

En sterk vurdering må inneholde et valg mellom muligheter som er motsatte i forhold til noe som er viktig for meg, for eksempel at det ene ikke passer inn i hvordan jeg ser for meg et verdig liv, mens den andre muligheten fremmer det. En slik vurdering kan uttrykke seg med kontrære karakteristikk ved hjelp av duale begrepspar som for eksempel høy-lav, edel-ussel, modig-feig. Begrepsparene beskriver muligheter som "[are] judged as belonging to qualitatively different modes of life".⁴³

Kvinnen fra eksempelet i forrige samtale kunne enten velge å være modig å varsel og involvere seg i konflikten, eller bare å varsle, som i hennes øyne ville være feigt. Språkets kvalitative kontraster får frem de motsatte mulighetene.

Når verdiene er skilt fra hverandre ved sterke vurderinger er neste skritt å lage et rammeverk. Rammeverket fungerer også som en standard eller målestokk for handlinger og verdier og er derfor også en moral. Rammeverket gir bakgrunnen for å kunne vurdere valg og fungerer derfor som en moral. Målestokken kan brukes til å vurdere hva som er gode handlinger og hvordan jeg vurderer resultater. Alle typer erfaringer som skam, ære, stolthet o.l. er alle følelser vi opplever fordi vi er en del av et fellessystem for verdier. Denne språkfunksjonen fungerer sammen med alle dimensjonene i rammeverket, både

⁴¹ Taylor, Human Agency and Language, 271.

⁴² Det engelske orde 'impinge' betyr å ha påvirkning.

⁴³ Taylor, Human Agency and Language, 16.

respekt for andre, hva som gjør livet verdt å leve og hvilken rolle vi har for andre.

Hvordan sier Taylor at vi kan tilegne oss standarder og iscenesette oss selv?

Retorikk, salg og markedsføring handler om å presentere noen utvalgte sider og detaljer, fremfor helheten. Dette kan være en synd innen filosofien, som ofte vil ønske en helhetlig gjengivelse. Taylor kobler poenget med utvalg til situasjoner når vi utvikler standarder for hva som er viktig for oss. Taylor beskriver at vi benytter en følsomhet når vi tillegger oss standarder, fordi vi samler oss om verdier som vi ikke kan beskrive fullt ut enda. "It is evident that there are standards expressed in people's personal style for which they have as yet no descriptive vocabulary". Taylor beskriver at vi bruker følsomheten med ikke gjennombevisste og ferdig artikulerte standarder om hvordan vi som mennesker fremstiller eller iscenesetter oss selv. Vi presenterer en selvpresentasjon for noe vi føler beundring for. Denne følsomheten for noe ikke-artikulert kan bli artikulert som verdier senere og da blir vi mer bevisst vår selvpresentasjon. Taylor beskriver at ny erkjennelse av vår selvpresentasjon vil lede til at vi går videre og finner nye og mer sofistikerte måter å uttrykke oss selv på.⁴⁴

Taylor's teorier om språkliggjøringen av følelser forklarer overgangen fra ikke gjennombevisste følelser til mer bevisste følelser. Taylor beskriver en følsomhet når vi tilegner oss en praksis før vi blir det bevist. Dette er en slags tacit (ikkespråklig) ferdighet.

Without language at all, we could not have what we describe as common understanding. And indeed, much of what we call tacit common understanding is directly dependent on language. We call it tacit because the content of the understanding is not overtly formulated, but it may be expressed in such things as mode of address, choice of words, degree of volubility and so on, by which we display the common recognition of the footing we are on with each other.⁴⁵

Hvordan fungerer språket med å bygge relasjoner?

Taylor poengterer at når vi snakker gjør vi ting tilgjengelige ikke bare for den som

⁴⁴ Taylor, Human Agency and Language, 268.

⁴⁵ Taylor, Human Agency and Language, 272.

snakker, men også den som lytter, altså for begge parter. Når jeg kommenterer at været er varmt til en fremmed forbipasserende, er det ikke innholdet i det jeg sier som er viktig. Begge parter vet at det er varmt, men utsagnet skaper en relasjon basert på at vi nå har en felles plattform hvor vi kan se verden sammen. Taylor beskriver det slik: "To express something, to formulate it, can be not only to get it in articulate focus, but also to place it in public space, and thus to bring us together *qua* participants in a common act of focussing." Taylor beskriver at språket skaper alle mulige relasjoner, fra fellesrom, offentlige rom, samtaler, organisasjoner, nasjonale institusjoner og medias offentlighet.⁴⁶

Ok, det virker intuitivt riktig, og kanskje banalt at språk skaper relasjoner?

Taylor hevder at språkets relasjonsbygging stort sett er oversett fordi kommunikasjonsteori fokuserer på å sende og motta informasjon. Blindheten til språkets relasjonsbygging er delvis også et resultat av at vår kunnskapstradisjon tilsier at viten er en egenskap ved den individuelle personen, en viten vedkommende kan ha anskaffet seg alene og som ikke behøver å ha oppstått mellom personer. Taylor betegner denne blindheten som katastrofal fordi vi på denne måten går glipp av viktig kunnskap og kompetanse.⁴⁷

Wow, jeg kan fornemme at det er riktig - smil. Men hva er tilknytningen til moral?

Relasjonsbyggingen har implikasjoner i rammeverkets dimensjoner en og tre, som handler om respekt for andre og hvilken rolle vi spiller for andre. Vi får vår identitet gjennom rammeverket og Taylor forklarer videre at vi blir til gjennom språket i samspill med de rundt oss. "There is no way we could be introduced into personhood except by being initiated into a language." Taylor beskriver identitet som bestemt av en sosial ramme, "defining community". Jeg kan ikke være et selv annet i en relasjon til andre.⁴⁸ "One is a self only among other selves. A self can never be described without reference to those who surround it." Som personer er vi delvis konstruert i et språk, og vi lærer språk av hverandre. Dette står i kontrast til moderne vektlegging av frihet og individualitet.

⁴⁶ Taylor, *Human Agency and Language*, 260.

⁴⁷ Charles Taylor, *Human Agency and Language*, 259.

⁴⁸ Taylor, *Sources of The Self*, 36.

Taylor mener at kontrasten kan eksistere side om side.

Et eksempel som Taylor beskriver er at som voksen kan jeg finne en annen mening enn den jeg lærte av mine foreldre, men bare ved hjelp av språket som jeg også lærte av dem. Selv som voksen er det situasjoner som jeg må snakke om med andre som kjenner meg, som jeg har affinitet med eller som har visdom, for å klargjør hva jeg føler.⁴⁹ Dette kan være en grunn til at samtaler gir energi. Et barn trenger en klargjørende samtale ellers ville alt være forvirrende for det.

Kan jeg få en oppsummering?

I følge Taylor er det språket som gjør noe meningsfylt overhode. Taylor forklarer hvordan artikuleringsprosessen tydeliggjør en fornemmelse, og at vi klarer å skille fornemmelsen/følelsen fra andre ting, trekke grenser og egenskaper ut av følelsen og sette ord på fenomenet. Navngivingen gir oss bevissthet om ting som opptar oss og dette påvirker fornemmelsene og skaper nye følelser. Taylor er, litt skuffende, ikke tydelig på hvilken rolle viljen spiller når vi navngir og endrer følelser.

Gjennom språket definerer vi vikten, hva det er i følelsene som er viktig og gjennom denne prosessen erkjenner vi hva som betyr noe. Sterke vurderinger er avhengig av motsatte alternativer og par, som for eksempel feig – modig og snill – slem, som vi kan velge avhengig av hvordan vi ser på oss selv. De sterke vurderingene, som uttrykkes i språket tydeliggjør verdier i rammeverket, som også gir oss våre standarder og den moralske målestokken i livet. Taylor har også beskrevet en følsomhet hvor vi tilegner oss standarder for praksis før vi er oss disse helt gjennom bevisste. Ved å forsøke seg frem, en slags utøvelse av praksis med taus kunnskap samt ved praktisering og øvelse, får vi kompetanse. Han forteller at vi slik velger en selvrepresentasjon av egenskaper som vi beundrer. Og slik inntar vi en moralsk identitet.

Videre spiller språket en avgjørende rolle i å skape relasjoner og deltagelse i et felles rom. Språket gir oss både et fellesskap, en felles pratform og en måte å se sammen utover

⁴⁹ Taylor, *Sources of The Self*, 36.

på. Taylor understreker at kunnskap er noe vi skaper sammen og ikke alene og at vår vestlige verden er blind for akkurat dette. At det er gjennom samtale vi dannes som tenkende mennesker og kan erkjenne nye ting.

Hvis artikulasjonsprosessen er riktig beskrevet av Taylor – eller er en nesten riktig beskrivelse – av hvordan vi blir oss bevisst våre følelser, så tenker jeg at dette er en viktig teori for læring, men også for terapi og vanlig forståelse av hvorfor vi har det som vi har det.

Det er interessant at Taylor avdekker at språket gjør at kunnskap er sosial og ikke i den grad en individuell prosess som vi vanligvis tror. Jeg syns også det er viktig at Taylors teorier fremhever og vektlegger viktigheten av det sosiale langt mer enn det individuelle, slik jeg ser det. For eksempel er to av tre dimensjoner i rammeverket sosiale. Og sist men ikke minst er hele artikuleringen av en identitet eller et selv avhengig av en sosial ramme.

Det moderne idealet om å stå alene passer ikke godt med Taylors teorier. All originalitet, all avbrekk fra vanlig tenkning skjer innen for språket og i forhold til andres tanker og språk. Vi tror og ønsker å stå alene og tenke selv og blir overrasket over Wittgensteins innsikt. Vi ignorerer at vi er "embedded in webs of interlocation". Vi er fanget i nettverk av samtaler. For eksempel tror vi at det er bra at unge reiser ut og blir uavhengige, men dette er bare en sosial forståelse, egentlig følger de bare en tradisjon.⁵⁰

Men Taylor er skeptisk til språket. Han mener at språket ikke er godt nok til å få frem den moralske kilden som ligger i identitet, mer om dette i neste samtale. Det samme gjelder Taylors fokus på at representasjonsteoriene og mitt spørsmål om hva vi går glipp av når den er for dominerende og overskygger uttrykksteorien.

Hvor viktig er språket for å utvikle en moral?

Hvilken rolle spiller språket i utviklingen av en personlig moral? I følge Taylor er våre

⁵⁰ Charles Taylor, *Sources of The Self: The Making of the Modern Identity*, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1989), 37, 39.

følelser og vår moral språkavhengige. Taylor beskriver at språket er avgjørende for å utvikle en bevissthet om følelsene, viktene, identiteten og rammeverket.

Videre legger moralen føringer for samspillet mellom mennesker og bestemmer verdier eller ønskelige relasjoner. Slik jeg leser Taylor støtter hans teorier opp under oppgavens definisjon av moral som relasjonell. I følge Taylor sikrer språkaktivitetene ikke bare felles forståelse. Aktivitetene er også bestemmende for relasjoner og legger føringer for samspillet mellom menneskene som i følge oppgaven bestemmer godene kjærlighet, verdighet, frihet og rettferdighet. Andre goder kan være makthierarkier, størrelser som likeverd, vennskap, avstand og intimitet mellom personene. Ikke bare er disse godene avhengige av språket, de blir også til gjennom språket. Språket bestemmer mellommenneskelige relasjoner. Akkurat som Wittgenstein hevder: for å forstå et språk må vi forstå en livsform.⁵¹ Livsform kommer vi tilbake til.

⁵¹ Ludwig Wittgenstein, *Filosofiske Undersøkelser*, (Oslo, Pax Forlag A/S, 1997), § 241.

Samtale 4. Kritikk av språket

Taylor skriver at den moderne identitet "is much richer in moral sources than its condemners allow, but that this richness is rendered invisible by the impoverished philosophical language of its most zealous defenders." ⁵² Jeg leser dette slik at moderne identitet er mye rikere på moralske kilder enn det motstanderne tror den er. Hvordan identiteten er en kilde til moral har Taylor vist med vikten og rammeverket i Samtale 2. Men han fortsetter i sitatet med å påstå at denne kilden til moral blir usynliggjort av ivrige forsvarere som gjør det filosofiske språk fattig. _

Hvem er disse forsvarerne som gjør språket fattig?

Taylor hevder at det er andre teorier om moral som hindrer oss i å artikulere moralen bak våre handlinger og derfor å forstå identitet som moralens kilde. Spesielt er Taylor motstander av naturalistene som argumenterer med at vurderinger må være faktabaserte og forankret i virkeligheten. Taylor forklarer at fordi språket ikke er knyttet til virkeligheten så er det heller ikke nøytralt, og han hevder at forestillingene om at språket er forankret i virkeligheten har lurt oss til å tro på et falskt bilde av moralske goder. Disse moralteoriene insisterer på en argumentasjon bygget på fakta og fornuft i snever betydning.

Som nevnt er det kvalitative kontraster og vurderinger som er avgjørende i defineringen av identitet, i bestemmelsen av viktene og meningen i livsfortellingene. Kvalitative vurderinger er basert på intuisjon, fornemmelser, følelser, hva som betyr noe. Da gjelder det å ikke å gi en allmenn vurdering fundert helt utenfor individene og heller ikke gi en begrunnelse eller et kriterium, noe som i følge Taylor er svært vanlig i etikken.

Taylor angriper teoriens måte å resonnerer på som for eksempel å vurdere moralske kriterier, for eksempel lykke eller kategorisk imperativ, ⁵³ som skal svare for et stort

⁵² Taylor, Sources of The Self, XI. Zeal is a noun for eagerness, keenness, etc., klippet fra referansebibliotek Internett 11.04.2009.

⁵³ Kategorisk imperativ er Kants uttrykk for at vi må handle slik at den maksimen vi handler etter kan bli allmenn.

mangfold av moralske hensyn. Gruppen Taylor angriper kan kalles kriteriologiske, altså at de har noen kriterier i bunnen for hva som er riktig og galt. Angrepet favner både plikt- og nytte teorier som han mener har hindret mye av individets mulighet til å utvikle en egen vurdering.

Taylor argumenterer for at vi har ulike mål og også at vi vokter og anerkjenner forskjellige mål. Taylor understreker at vi må unngå krav om uniformhet.⁵⁴

La meg forklare litt nøyere et eksempel på hva Taylor regner som en fåfengt sammenligning av moralske goder, nemlig hypergoder, altså goder som regnes som viktigere enn andre goder. Eksempler på hypergoder er Kants kategoriske imperativ, Habermas sin universelle rettferdighet, aksept av normer i diskursetikken og Aristoteles' mange dyder. Hypergodene er en kilde til konflikt fordi det er vanskelig for oss å skifte fra et hypergode til et annet. Taylor skriver at det er vanskelig å sammenligne ett system med goder opp mot et annet fordi språket ikke kan brukes til det, rett og slett fordi vokabularet vårt er inadekvat. Taylor skriver at vurderinger basert på epistemologisk⁵⁵ tenkning må være feil fordi vi blir tvunget til å finne et kriterium som blir fundert helt utenfor personens situasjonsopplevelse. Taylor sier at den eneste måten å akseptere hypergoder på er å bli beveget til å tro på dem.

Hvordan skal vi i følge Taylor bli enige om hva som er moralsk riktig?

Taylor slår fast at følelsen av å bli beveget er viktigere enn resonnementet. Han beskriver det omtrent slik i et eksempel. Når jeg sier at handling A er riktig, så artikulere jeg min moral som rettferdiggjør A-handlingen. Jeg tilbyr ikke en fullstendig ekstern grunn, for eksempel utelukkende objektive og verdinøytrale fakta. Jeg kan bare overbevise deg ved min beskrivelse av det gode eller ved å artikulere hva som ligger under din eksisterende moralske intuisjon. Kanskje min beskrivelse kan bevege deg til å lage en moralsk beskrivelse selv, som igjen kan gi deg nye formuleringer. Dette er ikke det samme som en kriterievurdering. "So we can see how articulating the good may help further

⁵⁴ Taylor, Sources of The Self, 53-90, 56, 78, 77.

⁵⁵ Epistemologi er erkjennelsesteori om hva vi kan vite noe om, *Politikens filosofi leksikon*.

definitions of what is basic." Han beskriver en metode for en valgsituasjon hvor vi først finner fakta. Så må vi se igjen og gjerne skifte ståsted og posisjon og ta den som passer intuisjonen eller magefølelsen. "The most reliable moral view is not one that would be grounded quite outside our intuitions, but one that is grounded on our strongest intuitions, where these have successfully met the challenges of proposed transitions away from them."⁵⁶

Taylor understreker viktigheten av å bruke hverdagsspråket i første person-en-tall, for eksempel frihet og ære, skam, hevn etc. for å forklare sin moral. Taylor kaller det uomgjengelige begrep i førstepersonsbruk, altså begrep som ikke kan erstattes med andre begrep som kunne ha gitt mer selvforståelse. Begrep fra et observatørsperspektiv vil for eksempel ikke være riktigere eller gi bedre selvvinnsikt. Taylor kaller sin metode den beste tilgjengelige redegjørelse (Best Account Principle).⁵⁷

Taylor er inspirert av og refererer ofte til Wittgenstein, han som jeg i innledningen nevnte ikke mente at vi kunne si noe om etikk i det hele tatt. Dette leder meg over til Wittgenstein.

Wittgensteins språkkritikk

Wittgenstein stiller spørsmål om språket fungerer slik vi tror, eller om ikke språket lurer oss, og det hele er basert på meningen med ordene.

Hvordan får ordene mening iht Wittgenstein?

For den senere Wittgenstein får ordene mening, ikke ved å tolke setningen de bli sagt i, men gjennom å lære seg måten ordene blir benyttet på eller ved å analysere ("se på") slik ordbruk. Betydning er altså lik bruken av ordene og ikke via egenskaper som tilhører ordet. Wittgenstein skriver det slik: "I en stor klasse av tilfeller - men ikke i alle tilfeller - kan man forklare anvendelsen av ordet <<betydning>> slik: Et ords betydning er altså

⁵⁶ Taylor, Sources of The Self, 75. Deler av sitatet er referert i samtale 1.

⁵⁷ Taylor, Sources of The Self, 56-60 . Taylor, Human Agency and Language, 32.

ofte dets anvendelse i språket."⁵⁸

Hva er bakgrunnen for at språket lurer oss i henhold til Wittgenstein?

Wittgenstein begynner sitt verk *Filosofiske undersøkelser* med å gjengi fra Augustins *Bekjennelser* en beskrivelse av hvordan barn lærer språk. En voksen peker på et objekt og sier navnet på objektet. Barnet gjentar navnet og lærer at en and heter en and og en stein er en stein. Dette kalles det Augustinske språkbilde som Wittgenstein bruker som et bilde på hvordan vi misforstår språkets funksjon. Han kritiserer at vi er fanget i forståelsen av at ord er representasjoner. Dette er Wittgensteins oppgjør med analytisk filosofi, kanskje den viktigste filosofien i den engelskspråklige verden i det 20. århundre. Denne retningen forutsatte at begreper er tilordnet gjenstander via bestemte regler og sett av egenskaper. Wittgenstein kjente og arbeidet parallelt med Gottlob Frege og Bertrand Russell som var viktige filosofer innen denne rettingen. Wittgenstein forsøkte å kartlegge regelbruken og fant at forståelse av meningen med et uttrykk er mer en hypotese om hva det betyr. Og kriteriene for når det kan brukes er så kompliserte at de nærmest ikke lar seg formulere. I stedet for å beskrive reglene fant Wittgenstein opp en ny forståelse: Å kunne et språk er å kunne delta i et språkspill, hvor bruken bestemmer meningen.⁵⁹

Hvordan lærer vi språkspillet?

Barn deltar i språkspillet helt til de mestrer reglene. De forsøker å si noe, får korreksjoner og øver seg.⁶⁰ Akkurat som i vanlig spill så må vi kjenne igjen like situasjoner og kunne reglene. Men reglene er fleksible og foranderlige, og vi bruker uttrykkene [TF: instinktivt klinger merkelig i mine ører, men tolket som en metafor skjønner jeg hva du mener:] instinktivt og uten å ha ord for det. Vi bruker våre begreper førspråklig og uten å tenke over det. Du kan si det er taus kunnskap som skal til for å oppøve dømmekraft og ferdighet til å skille mellom en situasjon der en regel skal følges og situasjoner der den ikke skal følges. Å forstå en regel er å vite hvordan den skal brukes, altså i praksis og ikke i en fortolkning, forklaring eller en intellektuell prosess. Å forstå et språk vil si å beherske en teknikk og delta i en praksis. Gjennom praksis og mestring vil vi kunne

⁵⁸ Ludwig Wittgenstein, *Filosofiske Undersøkelser* (Oslo: Pax Forlag A/S, 1997), § 47-64, 53.

⁵⁹ Ludwig Wittgenstein, *Filosofiske Undersøkelser* (Oslo: Pax Forlag A/S, 1997), § 100.

⁶⁰ Ludwig Wittgenstein, *Filosofiske Undersøkelser* (Oslo: Pax Forlag A/S, 1997), § 191-250.

varierte og utvikle våre praksiser videre. Å forstå en setning innebærer å forstå et språk. En måte å se dette på er at et språk er et system med tegn innen et større system av tegn som Wittgenstein kaller kultur eller livsform. Slik kan man si at et språkbruksmønster er synonymt med kultur. Å forstå en livsform eller en kultur krever å ha levd seg inn i denne, slik at den er blitt som en del av ens egen måte å være og forstå førspråklig. En kultur er på denne måten blitt en nødvendig basis struktur for en erfaring. Å forstå et begrep er derfor å delta i en bestemt sosial livsform.⁶¹ "Forbindelsen mellom det språklige uttrykket og den psykologiske opplevelsen er kompleks og alltid nedfelt i en livsform, en intersubjektiv praksis."⁶²

Hvordan kan ordbruken lure oss?

For Wittgenstein kan språket resultere i filosofiske og andre typer problem hvis man ikke forstår hvordan det fungerer og misforstår forholdet mellom språkspill og kultur. At ordenes betydning oppstår gjennom bruken av ordene vil jeg eksemplifisere her. Jeg har tenkt å bruke disse to gruppene av eksempler: 1) hvordan vi mistolker dagligdagse uttrykk og 2) hva vi tror om bevissthetstilstander som hindrer forståelse av oss selv.

1) Wittgenstein mener at vi blir "hypnotisert" av uttrykk i dagligspråket. Hvis vi undersøker uttrykkene nærmer viser de seg å være upresise forenklinger, bilder eller generaliseringer. Neon eksempler kan være at det ikke er lett å beskrive uttrykk som vi bruker: Språket får oss til å tro på essenser og vi er blendet av ideal om noe komplett og fullstendig.

Wittgenstein gir oss eksempler som "spill" fordi vi tror at det er noe vi kan forklare. Fordi det finnes så mange forskjellige spill, skjønner vi fort i analysen at det nesten er umulig å finne et godt språk for å beskrive hva spill er for noe. Han gir oss også eksempler på det han kaller familielikheter og som jeg kommer tilbake til nedenfor, hvor jeg undersøker ordet tenkning. Uttrykk som det er vanskelig å forklare kan være: Å vende blikket

⁶¹ Ludwig Wittgenstein, *Filosofiske Undersøkelser* (Oslo: Pax Forlag A/S, 1997), § 23, 241.

⁶² Samme setning brukes både av Robbås i innledningen til *Filosofiske undersøkelser* s15 og Åmås s125.

innover, gå i oss selv, at bevisstheten er et sted, hva er bevissthet, hva er en tanke?⁶³

Her har jeg to mulige og litt forsiktige eksempler på det han kanskje mener:

Vi snakker om fellesbegrep som jurister eller hester. Det er lett å bli forledet til å tro at alle ting som faller inn under et slikt fellesbegrep i hovedsak er like. Å betegne ting med dem skjuler derfor lett ulikheter som kan være viktigere enn likhetene. Problemet er at det individuelle og ikke-identiske ved fenomenene går tapt i språket.⁶⁴

Hele muligheten for hvordan metaforer kan dominere og ta over hvordan vi ser på et fenomen er for meg et bevis på hvor upresist det er. Uttrykk som "Kjærlighet er krig" eller bare ordet "RØDT" kan gi forskjellige personer titalls assosiasjoner og fange oss inn i noen tankemønstre. Det som skjer er at deler av en struktur overføres fra ett området til et annet, og når det ikke finnes regler for hvilke elementer som overføres, blir resultatet åpent.⁶⁵

Og i Taylors teori så var det jo nettopp distinksjoner og nyanser vi trenger for å utvikle et nyansert språk.

Eksempel på at tenkning ikke kan være det vi tror det er

Hvis du spør noen om hva "å tenke" betyr så er nesten alle overbevist om at det vet de. De tenker på en form for prosess som foregår i hodet.⁶⁶ For å få oversikt over hvordan språket fungerer når det gjelder akkurat det begrepet har Wittgenstein en metode hvor han undersøker alle bruksmåtene til ordet tenkning og resultatet er overraskende variert. Ordet tenkning kan benyttes i en rekke svært forskjellige sammenhenger som for eksempel: Å snakke tankefullt, snakke uten å tenke, tenke uten å snakke, snakke før du tenker, snakke mens du tenker, late som du snakker med deg selv, tenke på noen, tenke på løsningen på en gåte, la en tanke streife deg, plystre en melodi tankefullt og deretter la

⁶³ Innledningskappitelete skrevet av Robbås side 16-17 i *Filosofiske undersøkelser*.

⁶⁴ Poenget er også Adornos, *Politikens filosofi leksikon*.

⁶⁵ Helge Svare, *Livet er en reise: Metaforer i filosofi, vitenskap og dagligliv*, (Oslo: Pax Forlag A/S, 2002), 15.

⁶⁶ Ludwig Wittgenstein, *Filosofiske Undersøkelser* (Oslo: Pax Forlag A/S, 1997), § 153.

være å tenke og bare være tankefull.⁶⁷ For meg gir denne gjennomgangen bare et resultat: Tenkning kan være mye mer og er derfor mye mindre presist enn jeg trodde. Og jeg forstår at det derfor ikke kan formuleres noen regler for hva ordet tenkning betyr. Ordet tenkning har en hel familie av betydninger som ligner hverandre og er beslektet, men som ikke er identiske. Ergo har vi forklaringen på hvorfor det i ordbøker kan stå en rekke betydninger av ord, og vi kan aldri være helt sikre på hvilke som er riktige hvis vi leser dem ut av sammenhengen.⁶⁸

Wittgenstein forklarer hvorfor vi ikke ser spillet og feilene: "Ideen sitter som et par briller på nesen vår, og alt vi ser, ser vi gjennom dem. Det faller oss ikke engang inn å ta dem av."⁶⁹ Og løsningen på hvordan ikke bli lurt er å undersøke hvordan språket fungerer nettopp ved en ordbruksundersøkelse som den med tenkning over.

Hvordan blir vi lurt når det gjelder bevissthetstilstander

Dette problemkomplekset ligner litt på det med tenkning, men nå har vi forlatt at det er det språklige uttrykket som lurert oss, men at det mer er måten å tenke på som er feil. Hvis vi tenker på det Augustinske språkbildet, så kan en setning som 'Jeg har vondt i hodet' lage forvirring, slik jeg tror Wittgenstein tenker. Er denne setningen tilordnet noe som skjer inni mitt hode? Hvordan kan jeg lære en slik tilordning?

Utfordringen slik jeg ser dette problemkomplekset er at følelser er private og vi ikke kan lære navnene på følelsene direkte av hverandre, fordi vi ikke kan se hverandres følelser. Wittgenstein bruker selv bildet om det som skjer inne i oss, at alle har en lukket boks med en bille. Det vi opplever inne i oss kan vi snakke om, men ingen kan sjekke at din bille er lik min bille, eller at det du kaller biller er det jeg kaller biller.⁷⁰

Av dette har Wittgenstein utledet privat-språksargumentet som hevder at vi ikke kan utvikle et eget språk bare for oss selv. Han forklarer det slik at hvis en følelse dukket opp

⁶⁷ John Heaton og Judy Gorves, Wittgenstein for begynnere, (Kjøbenhavn, Bracan Forlag, 1998), 96.

⁶⁸ Ludwig Wittgenstein, Filosofiske Undersøkelser (Oslo: Pax Forlag A/S, 1997), § 95.

⁶⁹ Ludwig Wittgenstein, Filosofiske Undersøkelser (Oslo: Pax Forlag A/S, 1997), § 103.

⁷⁰ Ludwig Wittgenstein, Filosofiske undersøkelser, (Oslo: Pax Forlag A/S, 1997) § 243- 315.

som jeg kaller z, så kunne jeg notere i dagboken min at jeg hadde opplevd z i dag. Når det har gått noen dager kan jeg ikke være helt sikker på om jeg opplever z igjen fordi jeg ikke har en måte å få sjekket om z virkelig er den gamle z eller ikke.

Så hvordan lærer vi å sette navn på egne følelser?

Vi kan bare lære navnet på følelser ved å studere andres oppførsel og språk og så gjette og teste gjetningen gjennom fysiske handlinger. Vi lærer kroppsfølelse-språket ved å substituere et verbalt uttrykk for et naturlig smerteuttrykk, det er ikke beskrivelse.⁷¹ Jeg antar at Wittgenstein mener at vi gjør det samme for mentale følelser, men da med en betydelig større grad av gjetning. En måte å tolke Wittgensteins argument på er at vi tror at uttrykk for mentale følelser, for eksempel smerte, har en grammatikk som ligner ord for materielle egenskaper.⁷² Uansett, resultatet blir at dette begrenser våre muligheter til innsikt i oss selv.

Fra dette slutter jeg at vi ikke kan være kreative og finne ut nye ting fra våre egne følelser og lære av dem uten å utvikle nye ord sammen med andre.

Oppsummering av kritikken mot språket

Husker du spørsmålet fra begynnelsen av Samtale 3 om Taylors påstand om at vi henger igjen i representasjonsteorien, og jeg som lurte på hva vi går glipp av hvis det er tilfelle. I denne samtalen kom svaret: Taylor argumenterer for at vi blir lurt av representasjonsteorien fordi språket ikke er knyttet til virkeligheten, slik vi tror det er, så det kan ikke brukes som beslutningsgrunnlag for hva som er rett og galt. Det betyr at andre moralteorier henger igjen i forsøket på å fornuftsmessig argumentere seg frem til ett eller flere kriterier som skal være basis i meningen med livet. Dyder, plikter, kategorisk imperativ og rettferdighet etc., alt det som er tenkt fundert utenfor mennesket, fremhever Taylor som uheldige. De skjuler den egentlige kilden til moral, nemlig menneskenes egne vurderinger som er basert på intuisjon, fornemmelser, følelser og viktene. Det er disse

⁷¹ Rom Harré og Michael Tissaw, *Wittgenstein and Psychology: A Practical Guide*, (Hants: Ashgate, 2005) 243-262.

⁷² Rom Harré og Michael Tissaw, *Wittgenstein and Psychology: A Practical Guide*, (Hants: Ashgate, 2005) 243-262.

som viser hva som betyr noe. Taylor mener at disse teoriene ødelegger for individets mulighet til selv å vurdere hva som er riktig og utvikle et språk for dette. Taylor fremhever viktigheten av å bruke hverdagsspråket. De best tilgjengelige begrepene er nødvendige for at individene skal kunne vurdere frem og tilbake mellom forskjellige ståsteder for å finne den beste løsningen. Dette blir Taylrs metode, slik jeg leser det.

Wittgenstein slår fast at det er bruken av ordene som bestemmer hva ordene betyr, ikke noen form for regler hvor hvordan ordene er tilordnet fenomener i virkeligheten. Han bruker det enkle Augustinske språkbildet antagelig for å illustrere at vi henger igjen i den refererende måten å tenke på. For å lære å beherske et språk må vi delta i et språkspill og lære reglene som vi så mestrer uten å tenke over det og uten å kunne formulere hvordan. For å lære teknikken må man delta og bli en del av kulturen, også kalt livsform. Altså er det sosialt og intersubjektivt at vi lærer språkbruksmønstre.

Resultatet av at ordene får sin betydning i bruksmåten og ikke har sin betydning som en egenskap ved seg selv, gjør språket mer upresist og annerledes fungerende enn vi tror. Wittgenstein beskriver at uttrykkene "hypnotiserer" oss. Med forenklinger, språkbilder og generaliseringer blir vi lurt til å tro at ting som er konstruert er essenser, og vi blir blendet av idealet. For eksempel mistolker vi dagligdagse uttrykk, som for eksempel spill. Ordet tenkning brukes til mye mer enn hva vi først assosierer ordet med. På samme måte er vi i følge Wittgenstein lurt til å tro at bevissthetstilstander er prosesser som foregår i hodet omtrent som hos materielle objekter. Denne misforståelsen hindrer oss i å forstå oss selv og erkjenne hvordan vi selv fungerer. Privatspråkteorien forklarer hvordan vi ikke kan sette egne ord på følelsene våre fordi vi ikke kan kontrollere bruken mot noen andre. Denne teorien tolker jeg slik at vi vanskelig kan sette ord på egne følelser, men er avhengige av å utvikle nye ord sammen med andre.

Så hvordan lurer språket oss?

Både Taylor og Wittgenstein er opptatt av hvordan vi henger igjen i forståelsen av at ordenes betydning er tilordnet verden. Taylor er opptatt av hvordan andre moralske teorier hindrer oss i å vurdere hva som er riktig for oss når det gjelder å utvikle et

nyansert språk for følelsene og viktene. Wittgenstein er opptatt av hvordan vi blir lurt gjennom språkspill til å tro at meningen med uttrykkene er enklere og mer bestemte enn det de er. Wittgenstein har i tillegg gjennom privatspråksargumentet gitt oss en forståelse av hvor vanskelig eller umulig det er å sette navn på egne følelser, og at vi er avhengige av samspillet med de andre og vårt fellesvokabular for å forstå helheten.

Taylor gir oss en metode for hvordan best komme frem til hva som er riktig, nemlig å vurdere forskjellige prinsipper og resultater fra ståsteder og gå flere runder frem og tilbake. Wittgenstein gir oss en metode til å undersøke hvordan ord brukes for å få oversikt og innsikt i språkets mangfold og hvordan det fungerer.

Mens Taylor er interessert i moralteorier og hvordan moral kan artikuleres, har Wittgenstein det standpunkt at vi ikke kan si noe meningsfylt om moral. Men Wittgensteins tenkning har likevel etisk relevans fordi vi er avhengige av å mestre språk for å etablere moralske bånd mellom mennesker.⁷³

Kanskje grunnen til at Taylor ikke ville si noe om moral var at han ikke fikk sakt det tydelig nok og var redd for misforståelser?

Kanskje du har et poeng der.

⁷³

Knut Olav Åmås, Ludwig Wittgenstein, (Oslo: Gyldendal Norske Forlag ASA, 2000), 140.

Samtale 5. Kan du gi oss noen eksempler på at språket lurer oss?

Wittgensteins tekst er ikke helt lett å trekke eksempler ut fra, så jeg har assosiert meg frem til noen eksempler på hvordan jeg tror at språket lurer oss. For meg er det ikke vanskelig å tenke at når språket først er et spill uten uttalte regler, så vil om ikke motsigelser så i hvert fall logiske brister og parallelle regler som ikke er konsistente, oppstå.

Slik jeg ser det har denne oppgaven vist at menneskelige verdier og handlinger blir konstituert i og gjennom språket. Men fordi språket lurer oss til å tro på essenser, så glemmer vi at dette er konstruerte størrelser vi har med å gjøre.

At vi ikke er, og betydningen av kjønn

Et eksempel på at vi blir lurt til å tro på essenser er vår bruk av beskrivelse av personers egenskaper, slik at det høres ut som om vi mener at egenskapene er faste og uforanderlige. Vi sier at en person er slik og slik. At hun **er** pen, snill eller flink. Alle forstår ved ettertanke at disse personlige egenskapene er mer avhengige av situasjonen og øynene som ser, enn at de er faste egenskaper ved en person. Jeg tenker at enten er det vår måte å snakke på eller så er det språket som konstruerer en forståelse av en fast egenskap eller essens ved personen.

En samfunnsmessig måte å se forvirring rundt essens på er betydning av kjønn. Jeg synes det er rart at vi tror at en hel befolkning skal passe inn i bare to grupper. Kjønn bestemmer hvilket ideal som teller for alle individene, ikke bare for hendenes utseende og stemmeleie, ref Taylors eksempel i Samtale 2. Kjønn styrer en rekke andre egenskaper ved mennesket som ikke er knyttet til vår rolle i forplantningen eller fysisk størrelse og styrke. Det være seg yrkesvalg, seksuell tiltrekning, kroppsfasong, omsorgspreferanser, interesse for å snakke om følelser etc. Slik jeg ser det er dette en konstruksjon som vi blir forhindret fra å avsløre. Jeg ser på inndelingen i bare to kjønn med den betydningen det har, som et bedrag som begrenser våre liv og utfoldelse.

Følelser og fornuft

Et eksempel som passer denne oppgaven er følelser og fornuft. Fornuft betyr evne til logisk tenkning, sunn sans, dømmekraft. Når jeg tenker på fornuft så tenker jeg på en evne til å tenke i henhold til et mål. I arbeidet med denne oppgaven har jeg identifisert flere filosofer, og også vitenskapsmenn som definerer følelser til noe som ligner fornuft og at de to tingene vanskelig kan skilles. For eksempel beskriver Richard Lazarus følelser som en form for vurderende oppmerksomhet og en spesiell form for deltagelse. Mens Anthony Damasio finner at emosjoner er former for intelligent oppmerksom. Etter å ha jobbet med denne oppgaven er jeg helt overbevist om at fornuft er bygget på følelser og at skillet mellom dem er bortkastet.⁷⁴

Hvis vi i følge Wittgensteins metode undersøker fornuftsbegrepet så bruker vi sunn fornuft, vi kan komme til fornuft, vi kan tale hverandre til fornuft, og det strider mot all fornuft. Vi har fornuftig mat, fornuftig tenkning, fornuftige valg. Ergo, hvis dette er en evne, så er den mye bredere enn jeg først tenkte. Egentlig så bred at det ikke lenger er noe jeg trakter etter. Den er rett og slett ikke så nyttig og beundringsverdig som jeg tidligere har tenkt. Etter denne gjennomgangen mener jeg at ordparet fornuft og følelser, slik vi vanligvis tenker det, hvor det ene er å bruke følelsene og det andre er å bruke tankene, i beste fall er noe svært grumsete noe.

Privat og personlig

Hvorfor snakker vi ikke mer om personlige erfaringer enn det vi gjør? Kanskje fordi vi mener det er flaut og litt utleverende, og vi er redde for å være private, noe som regnes for pinlig?

Jeg refererer her til Unn Conradi Andersens oppgave i sosiologi 2007. Andersen bruker eksempler på stemmer fra 60- og 70-tallet som problematiserte ordninger i samfunnet, som for eksempel husmorrollen og hvorvidt det var ønskelig at kvinner skulle forbli hjemme med barn. Andersen dokumenterer hvordan disse budskapene ble kritisert som

⁷⁴ Martha C. Nussbaum, *Uppheavals og thought: The intelligence of emotions*, (New Yor, Cambridge University Press, 2001), 1-236, 106, 115.

private synspunkter fra enkeltpersoner og uten interesse for allmennheten. Over tid endret synspunktene seg og barnehageplasser og barnebidrag er blitt et offentlig og politisk fellesansvar.

Andersen refererer til filosofen og sosiologen Jurgen Habermas som mener at vi er vitne til en utarming av offentligheten, og sosiolog Richard Sennett som kaller utviklingen intimitetstyranni. Generelt er kritikken rettet mot at private erfaringer og følelser får forrang i medieoffentligheten foran kritisk resonnement og analyse.

Andersen argumenterer for at følelser og det private er holdt ute fra offentligheten fordi det er assosiert med hjemmet og det kvinnelige. Andersen forklarer at insistering på et absolutt skille mellom privat og offentlig sfære av blant annet nevnte Habermas og Sennett, bidrar til en devaluering av bidrag fra den private sfære. Fokus på privatlivet kan sees på som trivielt, vulgært, usaklig og irrelevant. Andersen finner at hva som oppfattes som privat og hva som oppfattes som offentlig ikke er noe gitt og endelig, og at skillet endres over tid.⁷⁵ Jeg har lært av dette at skillet mellom det private og det personlige er en illusjon som gjør det pinlig å dele personlige erfaringer. Opplevelsen av skillet hinder oss i snakke om det som betyr noe for oss.

Fysisk og psykisk

På samme måte som med eksemplet over er det med det klassiske ordparet kropp og sinn, fysisk eller psykisk, ånd og materie. Jeg mener at jeg lærte å snakke om dette som to adskilte fenomener, og at jeg selv i dag av og til, forstår det som to forskjellige fenomener. Resultatet er at hvis jeg har vondt i ryggen, så tenker jeg først og fremst på å øve opp noen muskler og skaffe en bedre madrass. Jeg skal først oppleve noe trist eller skuffende før jeg tenker at den vonde ryggen henger sammen med hvordan jeg har det. Fordi psykiske problemer ikke er så aksepterte som somatiske eller vanlig fysisk sykdom, så kommer vi sjelden på at det kan være en sammenheng.

⁷⁵ Unn Conradi Andersen, "Mellomrom: Det offentlige og det private analysert i forhold til medierepresenasjonen av forfatterne Marie Takvam og Vigdis Hjorth". Masteroppgave i sosialogi, 2007, 15, 95.

Når jeg tenker meg om så forstår jeg at det ikke kan trekkes et skille mellom disse fenomenene, men at de henger sammen. Jeg tenker at ordparet fysisk og psykisk er blitt et språkbilde som har trollbundet oss siden Descarte delte mennesket i to deler. Noe som for han var en forenkling og for oss en skadelig forvirring. Selv om flere av oss erfarer illusjonen, er det nesten umulig å komme utenom språkbildet. Vi er fanget. Hvordan ville vårt helse- og sykdomsbudsjett sett ut uten Descartes deling? For ikke å si inndelingen av fagfeltene.

I Samtale 4 er Taylor referert der han forklarer at det er blindhet at samfunnet tror at vi tilegner vår kunnskaper alene og ikke i dialog. Jeg kunne fortsette med teori/praksis, form/innhold som jeg har jeg nevnt i innledningen, misforståelser i nære relasjoner etc.

Samtale 6. Oppsummering

Hvordan var det igjen, hvilken rolle spiller følelser og språk?

Utgangspunktet er at følelsene våre er reaksjoner på våre omgivelser med komponenter av verdivurderinger i seg. Det er verdivurderingene, altså at vi kjenner at noe er positivt eller ikke, som gjør at reaksjonene er moralsk relevante.

Taylors teori forklarer hvordan følelsene anviser hva som betyr noe for oss. Fordi vi ønsker å oppfatte oss selv som gode, velger vi å gjøre det som er riktig. Følelsene er derfor det moralske verktøyet for å kunne velge riktig. I følge Taylor er følelsene og moralen språkavhengige. Språket er avgjørende for å utvikle en bevissthet om hva som betyr noe, verdiene og valgene som utgjør vår moral. Metoden han beskriver for å komme frem til hva som er riktig er å vurdere forskjellige prinsipper og resultater fra forskjellige ståsteder.

Men hva slags moral er basert på hvordan vi ønsker å se oss selv?

Nei, det kan du si. I Samtale 1 om moral, etikk og følelser, nevnte jeg at mens Wittgenstein hevder at vi ikke kan snakke meningsfylt om moral, mener moralske realister at det finnes sanne og riktige verdier rundt oss et sted, det gjelder bare å få tak i dem. De moralske moralistene Buber og Løgstrup hentet moral fra møte med den andre.

Taylor skriver at han ønsker å være en moralsk realist⁷⁶ og at han ønsker å forsvare at det finnes verdier som vi kan avdekke. Samtidig henviser han til Heidegger som ikke er moralsk realist, og trekker derfor i tvil hvordan dette skal leses. Arne Johan Vetlesen hevder i sin vurdering av Taylor som moralsk realist i *Menneskeverd og ondskap*, at Taylors type moralsk realisme ikke holder mål. At selv om Taylor "står med et bein i hver leir", er det selvforholdet som har forrang hos Taylor og ikke verdier i virkeligheten. Vetlesen skriver at: "Selvet evaluerer rekken av følelser, ønsker og hensikter som det selv

⁷⁶ Taylor, *Human Agency and Language*, 257.

er opphav til. Slik forstått er selvet på en og samme gang verdifrembringende og verdievaluerende." ⁷⁷ Mens i den moralske realismen til Løgstrup som Vetlesen bruker som målestokk, er selvet en mottakende intensjonalitet, altså hvis verdiene er der ute, så må individene ta disse innover seg.

Jeg leser i Taylors tekster at han tydelig mener at det ikke er personenes projisering som gir meningen med livet og skaper betydning. I Taylors arbeid med å koble identitet og det gode, gjør han flere undersøkelser. ⁷⁸ Han skriver at han i undersøkelsene forsøkte å formulere om verdiene kunne være en form for projeksjon, men han har mislykkes. Derfor mener han at verdiene må være en del av virkeligheten. Taylor beskriver resultatet slik: "[T]hat orientation to the good is not some optional extra, something we can engage in or abstain from at will, but a condition of our being selves with an identity." ⁷⁹ Henger du med?

Jeg forstår at Taylor blir kritisert for å være for konsentrert om selvforholdet, men er han moralsk realist?

Fordi jeg ikke tror på sanne verdier er det vanskelig for meg å vurdere Vetlesens poeng mot Taylors overbevisning. Min interesse for Vetlesens poeng er derfor på siden av deres diskusjon.

Jeg vil gjerne vektlegge at selv om selvforholdet til Taylor både er verdifrembringende og verdievaluerende, så er verdiene frembrakt på bakgrunn av sosialt definerte eller konstruerte verdier. Jeg plasserer nå Taylors teori inn i oppgavens utgangspunkt om relasjonell moral. Jeg finner at Taylors moralteori bygger på individenes ønsker om gode relasjoner mellom mennesker, fordi individenes vurderinger blir gjort på bakgrunn av sosiale verdier i samfunnet. Dette impliserer ikke at relasjonene må være gode, men at det

⁷⁷ Arne Johan Vetlesen, *Menneskeverd og ondskap: Essays og artikler 1991-2002*. (Oslo: Gyldendal Akademisk, 2003) 167-177

⁷⁸ Taylor søker først årsaken til moralsk intuisjon. Senere reidentifiserer han målet til å kartlegge en moralsk ontologi, teori om væren. Dette har jeg redegjort for om hvordan mennesket søker det gode gjennom sine vurderinger og sitt rammeverk. Til slutt undersøker Taylor hvordan språkliggjøringen gjennom artikulering kan være rene beskrivelser eller ikke.

⁷⁹ Taylor, *Human Agency and Language*, 1-90, 56, 58, 68.

i Taylors individuelle rammeverk er bygget inn følsomhet for hensyntagen til andre. Denne følsomheten bør kunne legge forholdene til rette for gode relasjoner. Som du kanskje husker er det de sterke vurderingene som gir en tydelig moralsk identitet. Hele to av tre dimensjoner handler om individets forhold til andre. Det ene er i hvilken grad vi har respekt for andre og det andre er hvilken rolle vi spiller for andre.

I tillegg er det i oppgaven flere indirekte faktorer som muliggjør en felles forståelse av sosiale verdier gjennom språket. Fra privatspråksargumentet har vi lært at vi er avhengige av samspillet med de andre og vårt fellesvokabular for følelser, for å forstå oss selv og det som betyr noe. Videre påvirker Taylors språkaktiviteter vår forståelse, relasjoner og deltagelse i et felles rom. I følge Wittgenstein må vi delta i en livsform eller kultur for å kunne beherske et språk.

Deltagelse i språkaktiviteter eller deltagelse i det offentlige eller mer private samtaler, er altså løsningen for å få forståelse for felles verdier i følge Taylor og Wittgenstein, - for å utvikle tydelige individuelle rammeverk.

Men hvorfor funker ikke denne relasjonelle teorien i praksis?

Både Taylor og Wittgenstein er opptatt av hvordan vi henger igjen i forståelsen av at ordenes betydning er tilordnet verden gjennom representasjonsteorien. Taylor er opptatt av hvordan andre moralske teorier hindrer oss i å vurdere hva som er riktig for oss og utvikle en nyansert språk for følelsene og viktene. Taylor argumenterer for at språket derfor ikke kan brukes som beslutningsgrunnlag for hva som er rett og galt i den grad det kunne hvis vi hadde kunnet fokusere på følelsene og nyansere språket for dem.

Mens Taylor kritiserer andre teorier for å hindre oss i å utvikle et nyansert språk for våre følelser, slik at vi kan identifisere vår moral, argumenterer Wittgenstein i privat-språk-argumentet med at vi ikke kan utvikle, eller at det er vanskelig å utvikle et språk for våre egne følelser. Vi er avhengig av å lære ord for følelsene av andre og bruke det felles ordforråd som eksisterer. Det bringer meg over til spørsmålet om hvorfor vi ikke forstår hvor viktig det er å snakke om følelser offentlig og privat.

Hvorfor snakker vi ikke mer om følelser?

Vi tror at det er et fast skille mellom det private og det personlige og at det private er pinlig. Dette forklares i ett av eksemplene i Samtale 5. Vi blir lurt av skillet mellom det private og det offentlige.

Hvordan kan vi bli lurt av språket?

Bakgrunnen for at vi blir lurt av språket er i følge Wittgenstein, at det er bruken av ordene som bestemmer hva ordene betyr ikke slik vi ofte tror, at ordene er tilordnet virkeligheten. Vi snakker et språk som om vi deltar i et spill og vi mestrer det uten å kunne formulere reglene. Reglene virker tilsynelatende klare, men etter nærmere undersøkelse er språket mer upresist og fungerer annerledes enn vi tror. Wittgenstein hevder at uttrykkene "hypnotiserer" oss. Siden vi kjemper for å holde oversikt, blir det en del forenklinger, bruk av språkbilder, generaliseringer osv. Resultatet blir at vi tror at ting som er konstruert ikke er konstruert (vi ser uforanderlige essenser) og vi blir blendet av idealer som ikke er der.

Jeg argumenterer i oppgaven med at uttrykk som tenkning og jeg har vondt i hode er uttrykk som forvirrer og til en viss grad misforstås. Det samme gjelder personer som omtales som flinke, som om de har flinkhet som en fast egenskap. Videre fra dette følger det at kjønns betydning er konstruert og har fått betydninger helt utenfor proporsjoner. Forvirring er også knyttet til ordparene; følelser og fornuft, fysisk og psykisk, personlig eller privat, som vi snakket om her. Ordparene oppleves som om de peker på to forskjellige ting, mens oppgaven argumenterer for at det ikke er tilfelle. Misforståelse av våre indre bevissthetstilstander, som i eksemplene med tenkning og hva som er privat, hindrer oss i å forstå oss selv og erkjenne hvordan vi selv fungerer.

Hva annet er Taylors teorier kritisert for?

Taylor kommenterer sin egen metode når det gjelder rammeverk og det gode, slik at det godt kan tenkes at hans tilnærming er delvis gal, men at måten å tenke på, selve tilnærmingen, er riktig: "It may be wrong in detail, of course; and the challenge is always

there to provide a better one."⁸⁰ Slik jeg leser dette innrømmer Taylor at han tegner med bred pensel og at han kan ha tatt feil.

For eksempel har Taylor fått kritikk fordi han ikke detaljert forklarer nøyaktig hvordan vurderingene gjøres og detaljene for hvordan dømme riktig. Taylor er på en måte mer prosessorientert og gyldig hvis personene har det bra og relasjonene er gode. Som nevnt i innledningen, Taylors teorier er begrenset til samfunn uten nød og vold. Likeledes hevder blant annet Martha Nussbaum at Taylor tegner et altfor liberalt og optimistisk bilde av vestlig moral, og at han nærmest neglisjerer de autoritære strømningene som stadig gjør seg gjeldene på høyre- og venstresiden i politikken. Moralen passer for den hvite middelklassen.⁸¹

Jeg tenker også at artikulasjonsteorien bare gir en del av en større helhet, fordi den mangler viktige deler. For eksempel hvilken rolle spiller viljen. Og hvilke følelser vil endre seg og hvilke vil ikke ved artikuleringen.

Et annet punkt det er rettet kritikk mot er Taylors manglende skille mellom individnivå og samfunnsnivå. Denne kritikken kan også rettes til denne oppgavens fremstilling av moral. Når vår moralske identitet blir til gjennom vår evne til sterke vurderinger innen ett rammeverk, er det uklart for meg hvordan dette individnivået henger sammen med et samfunnsnivå.

Hva med kritikk av Wittgensteins teorier?

I samtalen til leseren kritiserer jeg Wittgenstein fordi han er vanskelig å forstå og kan tolkes mange veier. Det er også stor uenighet om Taylors mål var å oppheve filosofi i seg selv som irrelevant, fordi problemene er begrepsmessige. Mens språkspillforståelsen virker allment akseptert, er privatspråkargumentet nesten umulig å få oversikt over, selv om det har opptatt mange over lengre tid. Wittgenstein er mye lest og fascinerer og har innflytelse på en rekke forskjellige fagfelt.

⁸⁰ Taylor, *Sources of the Self*, 32.

⁸¹ Jørgen Fosslund og Harald Grimen, *Selvforståelse og frihet: Introduksjon til Charles Taylors filosofi*, (Norge, Universitetsforlaget, 2001), 295-297.

Hva med kritikk av hvordan denne oppgaven er fortalt?

Følelser er så mye, og Taylors teorier har fylt oppgavens spørsmål, slik at jeg ikke har fått snakket om andre teorier hvor for eksempel empatifølelsen er utslagsgivende for moralen, eller når vår sårbarhet for våre rammevilkår vises i følelsene våre.

Det er mulig at jeg feilleser Taylors og Wittgenstein teorier. Jeg har lest teoriene i lys av mine spørsmål. Det er tre forskjellige aspekter her. Først at Taylor og Wittgenstein har hatt litt andre mål enn meg. Wittgenstein sier at han ikke vil snakke om moral, mens Taylor er opptatt av blant annet hvordan mennesket er selvfortolkende og hvordan forklare hvordan moderne identitet ble til. Deretter er Wittgensteins tekster som nevnt før vanskelig tilgjengelige, men fordi Taylor er opptatt og inspirert av Wittgenstein, spesielt innen forsvaret for uttryksteorien, har jeg fått en spore til å lese Wittgenstein med Taylors briller. Jeg kan ikke redegjøre for i hvilken grad jeg kan ha trukket mine tolkninger litt langt. Til sist er det vanlige problemet at når man klipper deler ut av en sammenheng og limer dem inn i en annen, kan meningen bli fordreid. Selv om jeg nok må tåle kritikk for at teoribitene er håndtert med bred pensel, mener jeg at bitene er velvillig tolket innenfor det Taylor og Wittgenstein ville ha akseptert.

Hvordan kan vi påvirke følelsene?

I Samtale 2 om følelser snakket vi om følelser som består både av en reaksjon og en vurdering. På denne måten forklarer Taylor hvordan vi kan reagere irrasjonelt, altså hvordan vi vet at vi reagerer feil samtidig med at vi føler som vi føler.

Jeg mener at i denne to-trinns tilnærmingen kan vi ta avstand fra følelsene. Her ligger muligheten for selvrefleksjon, påvirkning og til en hvis grad kontroll. Taylor er veldig kortfattet når han nevner at følelsen ikke kan styres av viljen, og han utbroderer ikke. Personlig har jeg fått mye ut av teorien til Martha Nussbaum, som bygger på Stoikernes teorier om følelser og vektlegger påvirkning eller kontroll av følelsene i større grad enn Taylor. Interessant er også Sartres teori om følelser. Sartre mener at vi har full kontroll over disse. Hvis vi ikke forstår dette og unndrar oss ansvaret, leder følelsene våre til selvbedrag. Sartre forklarer dette med at bevisstheten vår er ingenting inntil vi fyller den

med noe. I dette ingenting får vi en mulighet til å reflektere over hva vi tenker på og lar oss påvirke av. Resultatet gir samme konsekvens som to-trinns tilnærmingen til Taylor.

Hva er løsningen og lærdommen i følge oppgaven?

Vi forholder oss til verden gjennom språket. Følelsene og språket konstituerer oss og våre handlinger. Ved å sette ord på følelsene kan vi utvikle et språk som gjør oss bevisst på det som er verdifullt. Vi lærer også å vurdere moralske prinsipper og ståsteder, slik at vi i situasjoner kan komme frem til hva som kjennes moralsk riktig. Slike vurderinger gir innsikt i oss selv og tydeliggjør vår identitet om hvem vi vil være. Jeg er positiv til hva som skjer når det er blitt mer vanlig å bruke begrepene egne grenser, egne behov, selvfølelse og jeg-språk. Jeg tenker at disse begrepene hjelper med å tydeliggjøre det som betyr noe for oss.

Taylor er kritisk til moralske teorier som er fundert utenfor individet. Dette fordi teoriene frarøver individene evnen til å vurdere og utvikle språket og følelsene av hva som er riktig. Selv om Taylors moralteori er individuell. Taylors teori er også vurdert som relasjonell fordi den vektlegger hensynet til andre og fordi språket og verdiene i utgangspunktet er sosiale.

Men utvikling av den individuelle moralen krever samtaler om følelser og i Samtale 2 fant jeg eksempler på at det er lavstatus å snakke om følelser i det offentlige.

Sannsynligvis er det slik også i den private sfære. Wittgensteins mistro til hvordan språket fungerer er i oppgaven håndtert som et eksempel på hvordan vi blir lurt til å tro at det er et skille mellom det personlige og det private, og at det private derfor er pinlig. Samtale 5 viser også andre eksempler på hvordan språket kan lede til forvirring. For å forstå hvordan språket fungerer og dets mangfold gir Wittgenstein oss en måte å vurdere anvendelsene av uttrykk. Metoden er beskrevet i Samtale 4.

Bibliografi

Agora: Journal for metafysisk spekulasjon, "Charles Taylor" nr. 3, 2007. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Andersen, Unn Conradi. "Mellomrom: Det offentlige og det private analysert i forhold til medierepresentasjonen av forfatterne Marie Takvam og Vigdis Hjort". Masteroppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo, 2007.

Buber, Martin. *Jeg og du*. Oversatt av Hedvig Wergeland. Oslo: De norske bokklubbene, 2003.

Conrad, Joseph. *Mørkets Hjerte*. Oslo, Kagge Forlag, 2003.

Evang, Jon A.Løvstad, "Om moderne moral: En moralfilosofisk undersøkelse av den problemer, kilder og mulighetsbetingelser". Masteroppgave i filosofi, Universitetet i Oslo, 2003.

Fossland, Jørgen og Harald Grimen. *Selvforståelse og frihet: Introduksjon til Charles Taylors filosofi*. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.

Juul, Jesper. *Ditt kompetente barn*. Oslo: Pedagogisk Forum, 1996.

Løgstrup, K.E. *Den etiske fordringen*. Oversatt av Bodil Engen. Oslo: J.W.Cappelens Forlag a.s, 2000.

Harré, Rom og Michael Tissaw. *Wittgenstein and Psychology: A Practical Guide*. Hants: Ashgate, 2005.

Heaton, John og Judy Groves. *Wittgenstein for begynnere*. Danmark: Bracan Forlag,

1998.

Politikens filosofi leksikon. Redigert av Poul Lubcke, København: Politikens Forlag, 1994.

Rorty, Richard. "Heidegger, Kundera and Dickens", *Essays on Heidegger and Others. Philosophical Papers*, vol.2. New York: Cambridge University Press, 1991. p. 66-82.

Nussbaum, Martha C. *Upheavels of thought: The Intelligence of Emotions*. New York: Cambridge University Press, 2001.

Nissen, Nils Axel. *Homo/Hetro*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2001.

Svare, Helge, *Livet er en reise: Metaforer i filosofi, vitenskap og dagligliv*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2002.

Stern, David G. *Wittgenstein's Philosophical Investigations: An introduction*. Cambridge, England: Cambridge University Press, 2004.

Taylor, Charles. *The sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1989.

Taylor, Charles. *Human Agency and Language: Philosophical Papers 1*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1985.

Taylor, Charles. *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers 2*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1985.

Taylor, Charles. *The ethics of authenticity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1991.

Ukjent forfatter. *Eddadikt: Gudedikt - Heltedikt*. Oslo: J.W.Cappelens Forlag A/S, 1975.

Vetlesen, Arne Johan. *Hva er etikk*, (Oslo, Universitetsforlaget, 2007).

Vetlesen, Arne Johan. *Menneskeverd og Ondskap: Essays og artikler 1991-2002*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS, 2005.

Vetlesen, Arne Johan. *Perception, Empathy and Judgment: An Inquiry into the Preconditions of Moral Performance*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994.

Vetlesen, Arne Johan og Jan-Olav Henriksen. *Moralens sjanser i markedets tidsalder: Om kulturelle forutsetninger for moral*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS, 2003.

Vetlesen, Arne Johan og Per Nortvedt. *Følelser og moral*. Andre utgave. Oslo: Gyldendal Norsk forlag AS, 2000.

Vetlesen, Arne Johan og Erik Stänicke. *Fra hermeneutikk til psykoanalyse: Muligheter og grenser i filosofiens møte med psykoanalysen*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1999.

Wittgenstein, Ludwig. *Filosofiske Undersøkelser*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1997. Med innledningskapittel av Øyvind Rabbås.

Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 1999.

Åmås, Knut Olav. *Ludwig Wittgenstein*. Oslo, Gyldendal Norske Forlag, 2000.